

GENEL TÜRK TARİHİ

ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Prof. Dr. Eşref BUHARALI Özel Sayısı/ Special Issue Dedicated to Prof. Dr. Eşref Buharalı,
Kasım/November 2024, ss. 409-428.

Geliş Tarihi–Received Date: 21.02.2024 Kabul Tarihi–Accepted Date: 14.04.2024

ARAŞTIRMA MAKALESİ – RESEARCH ARTICLE

A HANDBOOK FOR TRAVELERS IN TURKEY’DE BATILI SEYYAHLAR İÇİN TÜRKİYE
TANITIMI VE BAZI PRATİK ÖNERİLER

 <https://doi.org/10.53718/gttad.1562201>

 AYŞEGÜL KUŞ*

ÖZ

İnsan merak eden, düşünen, araştıran, keşfeden ve farklı olana ilgi duyan bir varlıktır. Bu nedenle olsa gerek, tarih boyunca insan, yeni yerler keşfetmeye, farklı toplulukları ve kültürleri araştırmaya ve anlamaya ve öteki üzerinden kendini tanımlamaya çalışmıştır. Farklı olana ilgi duyan insan, gittiği yerler, buralarda yaşayan insan toplulukları, onların yaşayış biçimleri, gelenekleri, görenekleri gibi pek çok konuda gözlemler yapmış, bilgiler toplamış ve onları kayıt altına alarak tarihsel ve edebi değeri yüksek metinler olan geniş ve zengin bir seyahatname literatürü ortaya koymuştur. Seyahatnamelerin tarihsel geçmişi Antik Yunan’a değin gerilere gitmektedir. Seyyahların gezdikleri yerlere dair gözlem, araştırma ve incelemelerini içeren seyahatnamelerin ilk örnekleri arasında tarihin babası olarak adlandırılan Herodot ile Amasya doğumlu ünlü coğrafyacı Strabon tarafından kaleme alınan eserlerin yer aldığı söylenebilir. Bu iki düşünür gezip gördükleri yerlerin tarihleri, yaşam biçimleri ve gelenekleri, görenekleri konusunda geniş koleksiyonlar oluşturmuşlardır. Tarihsel süreç içerisinde batılı seyyahların gizemli ve egzotik olarak nitelendirdikleri ve imgeledikleri doğuya yönelik seyahatleri ve bu seyahatleri esnasında kaleme aldıkları eserler artarak devam etmiştir. Bu bağlamda, Osmanlı İmparatorluğu da, kurulduğu ve genişlediği coğrafyanın sahip olduğu jeo-politik ve jeo-stratejik önem nedeniyle, hemen her dönem yabancıların dikkatini çekmiş ve kuruluşundan yıkılışına kadar pek çok seyyah tarafından gezilen, gözlenen ve hakkında yazılar yazılan bir yer olmuştur. Yüzyıllara göre değişkenlikler gösterse de Osmanlı Devleti’ni her yönden mercek altına yatan bu seyyahlar ve seyahatnameleri, batıdaki Türk imgesinin oluşmasında da önemli bir rol oynamıştır. Tüm dünyada yaşanan siyasi, askeri, sosyal ve ekonomik gelişmelere koşut olarak özellikle 19. yüzyılda Osmanlı topraklarını ziyaret eden seyyah ve araştırmacıların sayısında köklü bir artış olduğu dikkat çekmektedir. Bunun temel nedeni, dönemin siyasi ve ekonomik gelişmelere bağlı olarak bölgenin öneminin gittikçe artması ve buna bağlı olarak batılı devletlerin Osmanlı Devleti üzerinde izledikleri politikaları gözden geçirme gereği duymalarıdır. Kuşkusuz doğuya ve Osmanlı’ya yönelik ilginin artışı, sanayileşmiş batının hammadde kaynağı arayışı içinde bulunması, ekonomik, siyasal ve kültürel bakımdan yayılmacı bir anlayış benimsemesinin de etkili olduğu açıktır. Batı’da doğuya ve özellikle Osmanlı Devletine olana ilgi artışına koşut olarak, batılı bazı yayınevlerinin, Osmanlı topraklarına seyahat edecek olanları belli konularda bilgilendirmek amacıyla seyahat rehberleri yayınlamalarına neden olmuştur. Bu rehberler, seyyahlara, yanına alacakları eşyalarla ilgili bilgi verdikleri gibi, yol tarifi, gidilen yerlerin kültür ve inançlarıyla ilgili de bilgiler içerirler. Bu bilgiler büyük ölçüde seyyahların rahatını ve konforunu artırmayı amaçlayan pratik bilgilerdir. Ancak rehberler, aynı zamanda toplumsal yapı ve kültür de tanıttıklarından, gidilen yerlerle ilgili veriler de içerirler. Bu açıdan onların incelenmesi, tanıtımı yapılan ülkenin ve kültürünün tanınması bakımından önem taşımaktadır.

İşte bu çalışma, İngiltere’nin önemli yayın evlerinden biri olan Murray tarafından hazırlanan “A Handbook for Travelers in Turkey” adlı rehberle odaklanmaktadır. Rehber, Türkiye’ye seyahat edecek olan batılı seyyah ve araştırmacılar için yazılmıştır; Türkiye’ye ilişkin tanıtımlar içermektedir. Çalışmanın amacı, A Handbook for Travelers in Turkey adlı rehberdeki, Türkiye ve Türk imgesini ortaya koyarak yapı söküme uğratmak, verilen

* Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü, Samsun/TÜRKİYE, E-Posta: aysegulk@omu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-8051-6001.

A HANDBOOK FOR TRAVELERS IN TURKEY'DE BATILI SEYYAHLAR İÇİN TÜRKİYE TANITIMI VE BAZI PRATİK ÖNERİLER

bilgilerin işlevselliğini tartışmaktadır. Böylelikle, seyahatname literatürünün yan bir ürünü olarak görülebilecek olan Seyahat rehberlerinin tarihsel önemine gönderme yapılmış olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Seyyah, Seyahatname, Seyahat Rehberi, Türkiye Tanıtımı, Pratik bilgiler.

A HANDBOOK FOR TRAVELERS IN TURKEY: AN INTRODUCTION TO TURKEY AND SOME PRACTICAL TIPS FOR WESTERN TRAVELERS

ABSTRACT

Human beings are curious, thoughtful, investigative, explorative, and inclined towards the unfamiliar. Perhaps, for this reason, throughout history, humans have endeavored to discover new places, investigate and understand different communities and cultures, and define themselves through others. People with an interest in the unfamiliar have made observations, gathered information, and documented them, creating a vast and rich literature of travelogues, which are historical and literary texts, which are of significant value. The historical origins of travelogues can be traced back to the ancient Greece. Among the earliest examples of travelogues containing observations, research, and examinations of the places visited are the works of Herodotus, known as the 'father of history,' and the famous geographer Strabo, who was born in Amasya. These two thinkers compiled extensive collections on the histories, lifestyles, traditions, and customs of the places they visited. Throughout history, Western travelers' journeys to the East, which they described and imagined as mysterious and exotic, and the works they produced during these travels, have continued to increase. In this context, the Ottoman Empire, due to its geopolitical and geostrategic importance it encompassed, has attracted the attention of foreigners in almost every era and has been a place visited, observed, and written about by many travelers until its fall. Although subject to variations over centuries, these travelers and their travelogues scrutinizing the Ottoman State have played an important role in shaping the Western image of Turks. Parallel to political, military, social, and economic developments worldwide, there was a significant increase in the number of travelers and researchers visiting Ottoman territories, especially in the 19th century. The primary reason for this was the increasing importance of the region due to the political and economic developments of the time, prompting Western states to review their policies towards the Ottoman Empire. Undoubtedly, the increase in Western interest towards the East and particularly the Ottoman state can also be attributed to the industrialized West's quest for sources of raw materials and its expansionist approach in economic, political, and cultural areas. In line with the growing interest in the East and the Ottoman Empire, some Western publishing houses began publishing travel guides to inform those traveling to Ottoman territories. These guides not only provide information about the items travelers should bring with them but also include details such as directions, and cultural and religious information about the destinations. These practical details primarily aim to enhance the comfort and convenience of travelers. However, since these guides also introduce societal structures and cultures, they also contain data about the visited places. Therefore, studying them is important for understanding the country and culture being introduced. This study focuses on "A Handbook for Travelers in Turkey," prepared by Murray, one of the significant publishing houses in England. The guide is written for Western travelers and researchers intending to travel to Turkey and contains introductions to Turkey. The purpose of the study is to deconstruct the image of Turkey and Turks presented in A Handbook for Travelers in Turkey and discuss the functionality of the provided information. Thus, reference is made to the historical significance of Travel Guides, which can be considered as a by-product of travelogue literature.

Keywords: Traveler, Travelogue, Travel Guide, Introduction of Turkey, Practical Information.

GİRİŞ

Seyyah ve seyahat etmek kavramları üzerine olan bazı düşünce ve tanımlamaların Haçlı Seferlerine kadar uzandığı söylenebilir. Haçlı Seferleri sırasında seferin kendisi yol, sefere katılan kişi ise yolcu yahut seyahat eden kişi olarak isimlendirilmiştir. Ancak bu kavramlar, tarihsel süreç içinde hem içerik hem de anlam bakımından bazı değişikliklere uğramıştır. Örneğin, seyahat etmek kavramları 15. yüzyıldan 18. yüzyılın ortalarında yazılı basının hayata geçmesiyle birlikte farklı bir içerik ve anlam kazanmıştır. Bu süreç zarfında seyyahlar, Osmanlı'nın Avrupa'da ilerlemesine ve bu nedenle Avrupalının varlık korkusu yaşamasına bağlı olarak günümüzde "media" kavramının öncülü olan "medium" olarak adlandırılmışlardır. Diğer bir deyişle, seyyahlar dönemlerinin adeta iletişimcisi ve aracısı rolünü üstlenmiş ve onların bilinmeyenlerden getirdikleri haber ve bilgileri bir araya getirerek kaleme aldıkları eserler de seyahatname olarak adlandırılmıştır.¹ 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren seyyahlar, Osmanlı Devleti'nin yönetimi, dini, ekonomisi ve toplumsal yaşamı üzerinde gözleme dayalı bilgiler toplamaya ve aktarmaya devam etmişlerdir. Ancak bu bilgi aktarma Avrupa'nın

¹ İlhan Pınar, "Seyyahların Kenti İzmir: Batı Avrupalı Seyyahların Anlatımıyla XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Kolonyal Bir Liman Kentinin Doğuşu", *Türk Yurdu*, S. 310, 2013, s.1 19.

gelişme sürecine koşut olarak daha rafine bir hal almıştır. Bu durum, büyük ölçüde bilimsel disiplinlerin yavaş yavaş ortaya çıkmasıyla ilişkilidir. 19. yüzyıla gelindiğinde, seyyah ve seyahat etmek kavramları bugün için de hala geçerliliğini koruyan anlam ve içeriklerine kavuşmuşlardır. Anılan yüzyılda seyahat etmek ve bir seyahatname kaleme almak Batı Avrupa’da adeta prestij yahut bir unvan sahibi olmak gibi temel bir işlev görmüştür. Edebiyatçılar, soylular ve askerler Doğu’yu görmek, yaşamak ve yazmak için yolculuklara çıkmış ve pek çok seyahatname kaleme almışlardır. Bu bağlamda, Batı’nın Doğu’ya bakışı ve onu algılayışı ve bunlar üzerinden bir imge oluşturması, Haçlı Seferleri esnasında sayıları az miktarda olan, ancak 19. yüzyıl ve sonrasında takip eden süreçte gittikçe artan ilgi ve merakla kaleme alınan seyahatnameler vasıtasıyla olmuştur.²

Bu bağlamda, Osmanlı İmparatorluğu, üzerinde kurulduğu ve yayıldığı coğrafya itibarıyla, hemen her dönem yabancıların dikkatini çekmiş ve kuruluşundan yıkılışına kadar pek çok seyyah ve araştırmacının seyahat ettiği bir ülke olmuştur. Ancak 16. ve 17. yüzyıllarda Avrupa’da ortaya çıkan kimi siyasi, ekonomik ve kültürel gelişmelere koşut olarak, Osmanlı Devleti ile ilgili kaleme alınan seyahatnamelerin büyük bir kısmının, nesnel bir bakış açısı ile yazıldığını söylemek mümkündür. Bunun bir nedeni, Osmanlı Devleti ile Avrupa devletleri arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkiler, diğer bir nedenini ise o dönem Avrupa’sında hâkim olan Rönesans ve Barok kültürlerinin yaratmış olduğu bazı etkiler oluşturmaktadır.³ Bununla birlikte, Batılı seyyah ve araştırmacıların, Osmanlı Devleti ve Türkler hakkında 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar devam eden bilgi toplama sürecinde zaman içinde bir değişim ortaya çıkmıştır. Batılıların ilk karşılaşmalarında edindikleri ve aktardıkları bilgilerde Türklerden, genellikle kendi varlıklarını tehdit eden bir unsur olarak bahsedildiği görülmektedir. Bu korku nedeniyle, bu dönemde kaleme alınan seyahatnamelerde Türklerden genellikle övgü ve saygı ile söz edilmektedir. Ancak 18. ve 19. yüzyıllarda, bu yaklaşım büyük ölçüde değişmeye başlamış, Osmanlı Devleti ile Avrupa Devletleri arasında ortaya çıkan birtakım askeri, siyasi ve ekonomik gelişmelerden ötürü, Batı dışında kalmış toplumlar uygarlaştırılması gereken “öteki” olarak görülmeye başlamıştır.⁴

Bazı araştırmacılar, oryantalist söylemin oluşumunda seyahatnamelerin önemli bir rol oynadığına vurgu yapar. Zira seyahatnameler kaleme alındığı döneme ve hakkında bilgi verilen bölgeye dair ayrıntılı bilgiler içerir. Seyyahlar hakkında fazla bilgi sahibi olmadıkları yerleri, buralarda yaşayan insanların dikkat çekici ve farklı gelenekleri görenekleri, gündelik yaşamı ve karakter özellikleri gibi pek çok konu üzerinde yoğunlaşarak bilgi aktarmaya çalışır. Diğer bir deyişle, seyyahların seyahatnameler aracılığı ile ilk elden verdikleri bilgiler aslında “ötekine” dair önemli bir malzeme kaynağı teşkil eder. Böylece Batı merkez alınarak Doğu’nun tasvir ve kategorize edilmesi mümkün hale gelir ve Batılı tarafından keşfedilen ve seyrekleştirilen “öteki” , merak, bilgi, ayıplama yahut egzotik bir nesneye dönüşmüş olur. Diğer bir deyişle, seyahatnameler üzerinden yapılan kıyaslama ve sürekli yapılan fikir yürütmeler ile öteki üzerinde kurulan baskı daha yapısal ve entelektüel bir nitelik kazanır. Batı artık kendini üzerinden tanımladığı “ötekinin” arasına liman kentlerindeki acentalar, tüccarlar, elçi ve konsoloslar, bilimsel araştırmacılar yahut casuslar aracılığı ile yerleşir.⁵ Buna ek olarak, seyahatnamelerin Batı’nın Doğu karşısında kendini hegemonik bir özne olarak inşa etmesinde ve oryantalist yaklaşımın oluşmasında önemli bir rol oynadığı söylenebilir.⁶ Yine Osmanlı topraklarına gelen seyyahların kaleme aldığı gezi notları onların bazı kişisel deneyimlerini yansıtmalarına rağmen, “kültürel ve politik bir nesne” ve “öteki evren” olarak tasvir edilen bir Osmanlı imgesinin oluşmasında da önemli bir işleve sahiptir. Bu nedenle, bir seyyahın gözlem ve incelemelerini içeren metinleri sadece bu kişinin kişisel tutum ve görüşleri ile açıklamak mümkün değildir; çünkü seyyah gözlem yaparken ve metni inşa ederken gelmiş olduğu kültürün kodlarından, politik yaklaşımlarından ve beklentilerinden de etkilenir.⁷

Dolayısıyla Avrupa’da bağımsız bir disiplin olarak ortaya çıkan Oryantalizm, Batı’nın "kendisi olmayan" yani "öteki" olarak etiketlediği Orient'e dair bilgi üretirken, kendisini de "Doğu olmayan" olarak yani kendi

² Pınar, *agm*, s. 119-120.

³ Gülgün Üçel, Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s.6. Genel olarak, Oryantalizm olarak adlandırılan bilgi bütünü, özellikle 19. yüzyılda Batılı devletlerin Doğu kültürleri üzerinde üstünlük kurmasında, akabinde de bölgedeki bazı ülkelerin kolonileştirilmelerinde etkin bir rol oynamıştır. Bu bakımdan bölgeye gelen seyyahların Doğu’yu sistematik bir şekilde incelemeleri beraberinde kimi siyasi ve kültürel istismların yapılmasına da yol açmıştır. Bkz. Fatma Acun, “Seyyah Söylemi ve Trabzon’a Gelen Yabancı Seyyahlar”, *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil Edebiyat Sempozyumu Bildirileri (3-5 Mayıs 2001)*, C. I, Trabzon Valiliği Yayınları, Trabzon 2002, s. 146-147. 19. yüzyılda doruk noktasına ulaşan sömürgecilik ve emperyalizm, seyahatnamelerin muhteviyatını da değiştirmiştir. Özellikle, buharlı gemilerin ve demiryollarının yaygınlık kazanması ile birlikte, seyahat koşulları da giderek iyileşmiş ve bu Doğu ve Batı arasındaki ilişkilerin daha yoğun hale gelmesine yol açmıştır. Bkz. Özgür Yılmaz, “Osmanlı Şehir Tarihleri Açısından Yabancı Seyahatnamelerin Kaynak Değeri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXVIII, S.2, 2013, s. 590; Fatma Acun, “Seyyah Söylemi ve Trabzon’a Gelen Seyyahlar”, *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu Bildirileri (3-5 Mayıs 2001)*, C.1, Trabzon Valiliği Yayınları, Trabzon 2002, s. 146-147.

⁴ İlhan Pınar, *Hacılar, Seyyahlar, Misyonerler ve İzmir, Yabancıların Gözüyle Osmanlı Döneminde İzmir: 1608-1918*, İzmir 2001, s. x.

⁵ Yeliz Okay, “Etnoloji ve Etnografyanın Kaynağı Olarak Seyahatnameler”, *Türk Yurdu, Yabancı Seyahatnamelerde Türkiye*, C.33, 2013, s. 55-56.

⁶ İbrahim Şirin, “Seyahatnamelerin Sosyal Bilimlerde Kullanım Değeri: Seyahatname Metodolojisi Geliştirmenin Zorunluluğu”, *Türk Yurdu, Yabancı Seyahatnamelerde Türkiye*, C.33, 2013, s. 39.

⁷ Yıldız Deveci Bozkuş, “İngiliz Seyyah Buckingham’ın inTravels in Mesopotamia Adlı Eserinde XIX. Yüzyıl Başlarında Birecik ve Urfa”, *DTCF Dergisi*, 63,1, 2023, s. 51.

A HANDBOOK FOR TRAVELERS IN TURKEY'DE BATILI SEYYAHLAR İÇİN TÜRKİYE TANITIMI VE BAZI PRATİK ÖNERİLER

ötekisi ile bir ilişkililik içinde tanımlayarak inşa etti ve Avrupa Oryantalizm aracılığıyla ötekileştirici ve başkalaştırıcı söylemlerin bir uzantısı olarak dışsal öteki olarak görülen Doğu'nun tersi bir imaj kurguladı ve bu kurgu üzerinden Batı'nın her yönden Doğu'dan daha üstün olduğuna dair bazı bazı iddialar üretti.⁸ Yani modern dönemde Batı Avrupa coğrafyasındaki 'öteki' söylemi, yalnızca emperyalizmin veya kolonyalizmin entelektüel bir aracı olmakla kalmadı, aynı zamanda Batı'nın kendi benlik algısının yapılandırılması sürecinde de önemli bir rol oynadığı söylenebilir.⁹ Böylece hem dışarıya ve dışarıda olana yöneldi hem de içeriye, kendine ve bene yönelik bir söylem üretti. Bu bağlamda Oryantalizm sadece Doğu'nun ve daha genel anlamda kolonileştirilen dünyanın bilişsel kontrolünü değil aynı zamanda Avrupalı iktidar elitlerinin toplumsal cinsiyet, sınıf, etnisite, din gibi kategoriler üzerinden tanımlanan diğer bütün "ötekilerin" bilişsel kontrolünü ele geçirme çabasının sonucu olarak ortaya çıktı.¹⁰

Batı'da meydana gelen ve her anlamda büyük değişim ve dönüşümlere yol açan Sanayi Devrimi ve ardından ikinci sömürgecilik hareketi ile birlikte, Batı merkezçiliğini önceleyen yaklaşım, seyahatnamelere de yansımış ve böylece Osmanlı topraklarını ziyaret eden Batılı seyyah ve araştırmacılar, Osmanlı Devleti'nin de bir parçası olan Doğu'yu, "atıl", "tembel", "miskin", "geri kalmış", "barbar" gibi tabirlerle tasvir etmeye başlamışlar ve belli bir süre sonra bunun en önemli nedeninin de Şark kültürü olduğunu söylemişlerdir. Ancak doğuya yönelik bu ötekileştirici perspektifin ortaya çıkmasında 1789 Fransız İhtilali ile birlikte milliyetçi akımların dünyanın hemen her yerine yayılarak güçlü bir şekilde hissedilmesi, İngiltere'nin 18.yüzyılın sonunda Hindistan'da koloni kurması, Fransızların Mısır'ı işgali ve bu bağlamda İngiltere ve Fransa arasındaki rekabet gibi, kimi önemli siyasi ve ekonomik gelişmelerin de önemli bir rol oynadığını belirtmek gerekir.¹¹ Zira kökleri daha eskiye dayanmasına rağmen, Batılı devletlerin emperyalizm ve sömürgecilik faaliyetlerinin,¹² 19. yüzyılda daha yoğun bir nitelik kazandığı ve buna bağlı olarak, bölgeye dair kaleme alınan seyahatnamelerin hem nicelik olarak büyük bir artış gösterdiği hem de nitelik bakımından farklılaştığı söylenebilir.¹³ Söz gelimi, Batı'da ortaya çıkan bağımsız bilimsel disiplinler neticesinde, klasik dönemdeki seyyahların yerini kendi alanlarında uzman arkeolog, jeolog, yerbilimci, coğrafyacı, antropolog gibi uzman kişiler almış ve böylece bu kişiler alanlarına paralel olarak daha önemli bilimsel yapıtlar kaleme almışlardır. Bunlara ek olarak, seyyah ve araştırmacılar arasında siyasi görevliler, hacılar, yeni ticaret yolları arayanlar, ajanlar, konsololar, doğa bilimciler, misyonerler gibi farklı meslek gruplarına mensup kişiler de yer almaktadır ve bunlar genellikle kendi alanları ile ilgili ve dikkat çekici bazı gözlem ve incelemelerini kaleme almışlardır.¹⁴

19. yüzyılda seyahatnameler veya gezi notlarının Osmanlı topraklarını ziyaret eden yabancıların önemli bilgi edindikleri kaynaklar arasında yer aldığı söylenebilir.¹⁵ Bu bağlamda, Batı'da bazı yayınevleri, 19. yüzyılın ilk yarısında Doğu'ya gidecek olanlar için bazı seyahat rehberleri hazırlamışlardır. 19. yüzyılda gezi rehberi yayımlayan bu yayınevleri arasında "Baedeker" ve "John Murray" adlı iki yayınevi ön plana çıkmaktadır. Kurucularının isimlerini taşıyan yayın evlerinden ilki, 1827 yılında dönemin Prusya Krallığı sınırları içerisinde Koblenz kentinde, ikincisi ise Londra'da 1768 yılında yayın hayatına başlamıştır. Bu yayınevlerinden biri olan John Murray,¹⁶ MacKenzie'ye göre, ilk olarak 1836 yılında "Murray's Handbooks for Travellers" (Gezginler için Murray'in Seyahat Rehberleri) adıyla gezi rehberleri yayımlamaya başlamıştır. Murray'in 1836 yılında Avrupa kıtası üzerine yayımlanan ilk gezi rehberi "A Handbook for Travellers on the Continent" (Avrupalı Seyyahlar İçin Seyahat Rehberi) ise beş yıl içinde 10.000 satış rakamına ulaşmış ve ülkelerin ayrıntılı olarak anlatıldığı

⁸ Edward Said, *Orientalism*, Pantheon Books, New York 1978., s. 39-42.

⁹ Irvin C. Schick, *The Erotic Margin: Sexuality and Spatiality in Alterisitic Discourse*, Verso, London 1999, s. 22-23.

¹⁰ Carter Vaughn Findley, "An Ottoman Occidental in Europe: Ahmed Midhat Meets Madme Gülnar", *American Historical Review*, 103/1, 1998, s. 15-16.

¹¹ Özgür Yılmaz, *Mahalli Tarihin Kaynağı Olarak Seyahatnameler: Örnek Çalışmalar, Yöntem ve Yaklaşımlar, Yabancı Seyahatnamelerde Türkiye*, Türk Yurdu Yayınları, Ankara 2016, s. 23; Acun, *agm*, s.146. M. Alaattin Yalçınkaya, *John Murray'ın Seyahat Rehberlerine Göre Trabzon'u İç Kısımlara Bağlayan Seyahat Güzergâhları, Yabancı Seyahatnamelerde Türkiye*, Türk Yurdu Yayınları, Ankara 2016, s. 150.

¹² Edward Said, *Oryantalizm Sömürgeciliğin Keşif Kolu*, çev. Selahaddin Ayaz, 2. Baskı, Pınar Yayınları, İstanbul 1989, s. 30

¹³ Ayşegül Kuş, *19. Yüzyılın İkinci Yarısında Batılı Seyyah ve Araştırmacılara Doğu Karadeniz Bölgesi*, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2016, s. 10.

¹⁴ Kudret Emiroğlu, *Trabzon Seyahatnameleri Bibliyografyası*, Trabzon Kültür- Sanat Yıllığı, İstanbul 1989, s.190; İlhan Pınar, *Seyyahlar ve Seyahatnamelerde İzmir, 21. Yüzyıl Eşiğinde İzmir*, Uluslararası Sempozyum İzmir Yayıncılık, İzmir 2002, s. 116.

¹⁵ Yıldız Deveci Bozkuş, *agm*, s. 49; Yıldız Deveci Bozkuş, "Yabancı Seyyahların Kaleminden XIX. Yüzyılda Siverek", *Journal of Strategic & Social Research*, 7/3, 2023, s. 564.

¹⁶ Yayınevinin üçüncü kuşak sahibi olan John Murray III, 1836 yılından itibaren "Handbook for Travelers" (Seyyahlar İçin El Kitabı) başlıklı bir seri başlatmıştı ve Avrupa, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki turistik destinasyonları yayımlamaktaydı. Murray'in rehber kitapları 1915'e kadar aynı adla yayımlanmaya devam etmiş, bu tarihten sonra Blue Guide (Mavi Rehber) adını almıştır. Hatta İngilizcede rehber kitap anlamına gelen "guidebook" sözcüğünü Murray yayınevinin kullanıma soktuğu söylenir. Bu serinin üçüncü kitabının Osmanlı İmparatorluğu'nu kapsaması seyyahların Doğu'ya olan ilgisinin ve yayınevinin bu ilgiyi karşılıksız bırakmak istemediğinin bir kanıtı olduğu söylenebilir. Murray, 1840 yılında yayımladığı ilk seyahat rehberinin ardından 1845, 1854, 1878, 1893, 1895, 1900 yıllarında yayımladığı rehberlerde ise İstanbul şehrine ve kentin tanıtımına önemli bir yer ayırmıştır. Bkz. Onur İnal, *19. Yüzyıl Seyahat Rehberlerinde İstanbul Osmanlı İstanbul'u*, eds. Feridun, Emecen- Ali Akyıldız- Emrah Sefa Gürkan, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2014, s. 279.

sonraki yayınlar için de bir örnek oluşturmuştur.¹⁷ Seyahat rehberlerinin aslında kullandığı dil ve üslup, yazılış amacı, anlatım tarzı bakımından, seyahatname, anı ve hatıra kitaplarından ayrıldığı söylenebilir. Zira İngilizcede “travel account” veya “travelogue” olarak bilinen seyahatnamelerin, genellikle seyahatnameyi kaleme alan kişinin gözlem ve incelemeleri ile deneyimlediği kimi dikkat çekici olayları içeren öznel bir şekilde kaleme alınmış eserler olduğu ileri sürülebilir.

19. yüzyılda John Murray yayınevi tarafından Türkiye üzerine hazırlanan seyahat rehberleri Avrupa ülkelerini de kapsayan örneklerle eş zamanlı olarak piyasaya sürülmüş ve farklı yıllarda Türkiye’yi de içeren beş gezi rehberi yayımlanmıştır. Bunlar arasında, 1840 tarihli “A Handbook for Travellers in the Ionian Islands, Greece, Turkey, Asia Minor, and Constantinople” (İstanbul, Anadolu, Türkiye, Yunanistan ve İyon Adalarına Gidenler İçin Bir Seyahat Rehberi), 1854 tarihli ‘A Handbook for Travellers in Turkey’ (Türkiye’ye Seyahat Edenler İçin Seyahat Rehberi), 1871 yılında ‘A Handbook for Travellers in Constantinople: The Bosphorus, Dardanelles, Brousa and Plain of Troy’ (İstanbul’a Seyahat Edenler İçin Seyahat Rehberi: Boğaziçi, Çanakkale, Bursa ve Truva Düzlükleri), 1881 tarihli “A Handbook to the Mediterranean: its cities, coasts, and islands” (Akdeniz Seyahat Rehberi: Şehirleri, Sahilleri ve Adaları) ile 1895 tarihli “A Handbook for Travellers in Asia Minor, Transcaucasia, Persia” (İran, Transkafkasya ve Anadolu’ya Seyahat Edenler İçin Seyahat Rehberi adları ile Murray yayınevi tarafından Londra’da yayımlanan beş seyahat rehberi bulunmaktadır. Aşan yazına bakıldığında bu seyahat rehberlerine dayalı bazı çalışmaların olduğu görülmektedir. Örneğin, Önal tarafından kaleme alınan “19. Yüzyılda İngiltere’den Osmanlı Devleti’ne Seyahat Edenin Altın Kuralları” adlı çalışmada¹⁸ hem Osmanlı arşiv belgeleri hem de yukarıda anılan seyahat rehberi kullanılmıştır. Ancak yazarın seyahat rehberinde Türkiye’ye seyahat edecek olanlar için tavsiye edilen bazı noktalar üzerinde durmadığı dikkat çekmektedir. Bunlar arasında seyyahların kullanabilecekleri para birimi, yolculuklarında kendilerine eşlik edecek olan Tatarların nasıl kiralanacağı, Türkiye’ye gelecek olanlar için bazı yol güzergâhları, Türkiye’de en sık şikâyet edilen konulardan biri olan böceklerden korunmak için Bay Levinge tarafından geliştirilen düzenek, Türklerin karakteristik özellikleri ve yaşam biçimleri ile kahvehaneler olduğu söylenebilir. Buna ek olarak, Arslan tarafından kaleme alınan “19. Yüzyıl Türkiye Gezi Rehberleri: John Murray Yayınları” adlı çalışmada¹⁹ ise genel olarak 19. yüzyılda Anadolu’ya gelen eden seyyahlar, Murray yayınevi tarafından basılan seyahat rehberleri, pasaport ve karantina uygulaması gibi konular hakkında kimi kısa bilgiler verildiği görülmektedir. Dolayısıyla, bu çalışma söz konusu eksiklikleri giderme ve konuyu derinlemesine inceleme hedefi gütmektedir.

Böylece Murray adlı İngiliz yayınevi tarafından hazırlanan ve 1854 yılında Londra’da yayımlanan “A Handbook for Travelers in Turkey” (Türkiye’ye Seyahat Edenler İçin Bir Seyahat Rehberi) adlı yapıttan yola çıkarak, Türkiye’ye seyahat edecek olan Batılı seyyahlar için nasıl bir Türkiye tanıtımı yapıldığı ve bu seyahatleri esnasında hangi pratik bilgilerin onlara faydalı olabileceği gibi konuları ele alarak değerlendirmeyi ve böylece seyahat literatürüne kimi katkılar yapmayı amaçlanmaktadır.

1. Seyyahlar İçin Bazı Genel Tavsiyeler

Bazı araştırmacılar, yazın türü olarak benzer özelliklere sahip olmasına rağmen, gezi rehberlerinin yazarı, amacı, üslubu ve içeriği bakımından seyahatnamelerden farklı olduğunu ileri sürer. Zira Avrupa’da ilk örneklerine 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren rastlanılan seyahat rehberleri, bir kişi tarafından kaleme alınmadığı gibi, aynı zamanda farklı gezginlerin verdiği bilgilerden derlenerek bir araya getirildikleri için, bu yönüyle seyahatnamelerden farklılaşmaktadırlar. Bu seyahat rehberlerinde herhangi bir yere seyahat etme düşüncesinde olan kişilere, yolculuk öncesinde ne gibi hazırlıklar yapmaları gerektiği, yolculukları süresince kullanabilecekleri ulaşım biçimleri ve koşulları, rotalar, konaklama imkânları, yemekler, fiyatlar gibi çok farklı konularda faydalı olabilecek önemli pratik bilgiler yer almaktadır. Murray yayınevi, 1840 yılında yayımladığı seyahat rehberini, 1854 yılında güncelleyerek iki cilt halinde tekrar yayımlamıştır. Bu esere göz atıldığında, daha önceki baskılardaki bilgileri içermekle birlikte, geçen süre zarfında, Türkiye’yi ziyaret eden bazı İngiliz seyyahların verdikleri bilgilerin esere eklendiği ve doğrudan alıntılanarak kullanıldığı görülmektedir. Bu çalışmada kullanılan 1854 yılında yayımlanan seyahat rehberindeki alıntılar, 1838 yılında Anadolu’yu ziyaret eden ve bu geziye dair gözlem ve incelemelerini, “Journal Written During an Excursion in Asia Minor”

¹⁷ Aytuğ Aslan, “19. Yüzyıl Türkiye Gezi Rehberleri: John Murray Yayınları”, *III. Disiplinlerarası Turizm Araştırmaları Kongresi* (04-05 Nisan 2014), s. 154. John Murray’in el rehberleri kadar eski bir diğer seyahat rehberi serisi de Black’s Guides adıyla Edinburghlu iki kardeş olan Adam ve Charles Black’in öncülüğünde 1839’da Londra’da yayımlanmaya başlamıştır. Yayımlanan seyahat rehberleri arasında İstanbul’u tek başına ele alan bir rehber kitap da bulunmaktadır. 1895’te Demetrius Coufopoulos tarafından A Guide to Constantinople (İstanbul’a Bir Rehber) başlığıyla yayımlanan bu kitabın, 1899, 1906 ve 1910 yıllarında ikinci, üçüncü ve dördüncü baskıları yapılmıştır. Buna ek olarak, 1839’da George Bradshaw tarafından yayımlanmaya başlanan seyahat rehberleridir ve bu seyahat rehberlerinin, özellikle demiryoluyla yolculuk ve tren tarifeleri gibi konularda uzmanlaştıkları görülmektedir. Seyahat rehberleri piyasası 1849’da Alman Baedeker’s, 1862’de de Amerikalı Harper’s yayınevlerinin yayımladıkları rehber kitaplarla daha rekabetçi bir hal almıştır. Bkz. İnal, *agm*, s. 279-280.

¹⁸ Muhsin Önal, “19. Yüzyılda İngiltere’den Osmanlı Devleti’ne Seyahat Edenin Altın Kuralları”, *History Studies*, 15/1, 2023, s. 57-82.

¹⁹ Aytuğ Aslan, “19. Yüzyıl Türkiye Gezi Rehberleri: John Murray Yayınları”, *III. Disiplinlerarası Turizm Araştırmaları Kongresi* (04-05 Nisan 2014), Aydın, s. 151-163,

A HANDBOOK FOR TRAVELERS IN TURKEY'DE BATILI SEYYAHLAR İÇİN TÜRKİYE TANITIMI VE BAZI PRATİK ÖNERİLER

(Anadolu'ya Yapılan Gezi Günlüğü) adı ile Murray yayınevi tarafından yayımlanan²⁰ İngiliz seyyah ve araştırmacı Charles Fellows'dur.²¹ Diğeri ise Türklere yönelik sempati ve ilgisi ile tanınan ve Turkofil biri olarak adlandırılan İngiliz diplomat ve siyasetçi David Urquhart'tır.²² Anılan seyahat rehberinde, Urquhart'ın 1838 yılında Colburn yayınevi tarafından Londra'da yayımlanan "The Spirit of the East" (Doğu'nun Ruhü) adlı yapıtı²³ bazı alıntılar yapılmıştır. Nitekim sözü edilen seyahat rehberi, David Urquhart'ın yukarıda verilen eserinden bazı alıntılar yaparak seyyahlara yönelik bazı genel tavsiyelerde bulunur. Bu tavsiyelere göre, tüm Avrupa'da, İran'da ve Orta Asya'da insanlar at sırtında yolculuk yaparlar. At değiştirilmeden, yani aynı atlarla günde ortalama olarak 20 ila 25 mil kadar yolculuk yapılabilir. Belli menzillerde atlar değiştirilirse, bu oran günde 60 mile kadar çıkabilir. At sırtında 100 mil yol almak hızlı, 150 mil en hızlı ve 4,5 gün içinde kat edilen 600 mil en hızlısı, on gün içinde 1200 mil yol kat etmek ise çok büyük bir başarı olmakla birlikte sık rastlanılan bir durum değildir. Ayrıca bu tür bir seyahat belli hızda gerçekleşmediği için, seyahat eden kişi, bazı güçlükler ve aşırı yorgunluk gibi sorunlar yaşayabilir. Bu nedenle, herkese hitap eden bir şey değildir ve genel olarak konfor ve lüks aramayanlar için daha uygundur. Ancak tekerlek üstünde seyahat etmekten kaynaklanan bitkinlik ve halsizlik hissedilmez, tam tersine bu tür bir seyahat, sağlığa iyi gelir ve insanı psikolojik olarak oldukça rahatlatır. Zira doğa ile iç içe seyahat edildiği için, bu esnada karşılaşılan her manzara ve iklim durumu ilgi çekici hale gelmekle kalmaz, aynı zamanda o bölgeye dair en ince ayrıntıları veya oraya özgü yerel alışkanlıkları gözlemlene şansı ile elde edilir. Fakat yakıcı güneş yahut aniden çıkabilecek bir fırtına bir seyyah için bazı sorunlara yol açabilir.²⁴

Urquhart ayrıca Doğu'ya rahat bir şekilde seyahat etmenin, bölgenin yönetim biçimi ile gelenekleri ve göreneklere konusunda sahip olunan bilgi ile ilişkili olduğunu belirtir. Bu basit bir kural olsa da, uygulanması oldukça güçtür; çünkü bunun için uzun bir deneyim ile bölgeyi iyi düzeyde bilmek gereklidir. Hiç bilmediğiniz ve tanımadığınız yabancı insanlar arasında, bir soru sorduğunuzda onların fikirlerine uygun olmayan bir dil kullanmak zorunda kalırsınız, tartışırken onlarınki ile değil, kendi izlenimlerinizi yansıtırsınız. Ancak eğer kendinizi onların yerine koyup empati yaptığınızda, onlar gibi hissedebilirsiniz ve bu yaklaşım, seyahat esnasında bir seyyah için en faydalı olabilecek gözlem ve araştırma yapma fırsatı yaratır.²⁵

Urquhart okuyucuya diğer şeylerle mukayese edildiğinde Doğu'da açık havada bir çadırın içinde geçirilen gecenin oldukça zevkli olduğunu etkileyici edebi bir üslupla şu şekilde aktarır:

*"Bu sade ve göçebe varoluş hissi uyandıran deneyime dair bir şeyler hatırladığımda, bunu diğerlerinden daha zevkli olan şey, geceyi geçirmek için her şeyden uzak tenha bir vadide, akan bir derenin kenarında ya da ormanın içinde toprak anaya aşına olduğun yerde, uzanarak kendini onun çıplak göğsüne bırakıyor oluşundu. Ayrıca gecenizi paylaşmak için burada doğa ananın diğer çocuklarıyla birlikte, yani ormancı, ova çiftçisi ya da dağ çobanı ile iletişime geçersiniz. Adı, ırkı ve doğduğu ülke belli olmayan bu insanların bazıları seyyahı yorabilir, ancak hoş bir belirsizlik içinde çöl ve şehir efsane ve masallarıyla gecenizi süsler. Buna ek olarak, uzun bir yorucu günün ardından, çadırınızda geçireceğiniz zamanın verdiği zevki hiçbir yerde bulamazsınız; çünkü her yerde aynı ve kendine özgü büyüştüğü etrafa yayan ve adeta yaldızlı bir topun üzerinde yükselen ve her yere taşınabilen bu evi izlemek, kelimelerle bile ifade edilemeyecek kadar insana özel bir zevk verir. İplerin birer birer aşağı çekilmesi ile istenilen şekli alır ve içindeki desenli halıları ve üst üste yığılmış minderleri bulunan süslü sundurması ile genişler. Seyahat eden kişi yorucu bir günün ardından, dinlenmek için çadırına çekilir. Fakat ilk olarak akan nehirde abdest alır ve namazını kılar. İşte vahşi doğa ile iç içe böyle bir ortamda, Müslüman birini görmeniz gerekir; çünkü o, dikkat çekici kılık kıyafeti, tutum ve davranışlarındaki onur ve mükemmellikle sizi karşılar."*²⁶

²⁰ Charles Fellows, *Journal Written During an Excursion in Asia Minor*, Murray, London 1838.

²¹ İngiliz arkeolog ve keşif olan Charles Fellows (1799-1860), özellikle Likya'ya yaptığı seyahatleriyle tanınır. 1838'deki ilk Anadolu seyahatinde, Xanthos ve Tlos olmak üzere iki önemli Likya şehrini keşfetti ve seyahatleri esnasında kayıt altına aldığı bazı gözlem ve incelemelerine 1838 yılında "Journal Written During an Excursion in Asia Minor" adı ile Londra'da yayımladı.

bkz. Martin Ferguson Smith, "An Association of Copy of Charles Fellows", *Belleten*, C. 41, S.162, 1977, s. 383.

²² David Urquhart (1805-1877) veya Çerkesler tarafından Davut Bey olarak adlandırılan Urquhart 1847 yılından 1852'ye kadar Parlamento Üyesi olarak görev yapan İskoç asıllı bir diplomattır. İngiltere'nin Cromraty şehrinde doğdu. Babasının ölümü üzerine annesi tarafından İsviçre'ye götürüldü ve Cenevre'de Fransız askeri okulunda okudu. İngiltere'ye dönünce Wolwich tophanesinde silâh tekniği öğrendi. Oxford Üniversitesi'nde dersler aldı ve 1827'de Yunan bağımsızlık savaşına katıldı. Londra'ya gidişinde başarılarından dolayı İngiltere Kralı IV. William tarafından kabul edildi. 1831'de İstanbul'a elçi tayin edilen Sir Stratford Canning ile birlikte elçilik görevlisi olarak İstanbul'a gönderildi. Ertesi yıl Londra'ya geri döndü. 1833'te İngiltere için ticari fırsatları araştırmak üzere Doğu ülkelerine seyahate çıktı. Özellikle Osmanlı topraklarına geniş çaplı geziler yaptı. Ardından Osmanlı Devleti'nin ekonomik potansiyelini ortaya koyan "Turkey and its Resources" adlı eserini 1833 yılında Londra'da yayımladı Urquhart, Yunan bağımsızlık hareketi dolayısıyla karşılaştığı Türkleri elçilikteki görevi ve seyahatleri esnasında daha yakından tanıma fırsatı yakaladı. Türklerin özellikle İslâmiyet potasında oluşturdıkları medeniyete hayran kaldı ve bu arada İslâmiyet dinine yönelik ilgisi arttı. Örneğin, 1833'te yazdığı "Islam as a Political System" başlıklı ayrıntılı makalesinde Hıristiyanlığın sosyal hayat üzerindeki etkisi ile İslâmiyet'in etkisinin mukayese bile edilemeyeceğinin altını çizmiştir bkz. Hüseyin Çelik, "David Urquhart", *DİA*, C. 42, İstanbul 2012, s. 180. Nazan Çiçek, "Hayal Edilmiş Bir Coğrafyada Bir Hayalperest: David Urquhart (1805-1877)", *Toplum ve Bilim*, 130, 2014, s.114; Ayşegül Kuş, "The Opinions and Assesments of the English Diplomat David Urquhart Regarding the Opening of The Suez Canal", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XXIII/46, s. 243-244.

²³ David Urquhart, *The Spirit of the East*, H. Colburn, London 1838.

²⁴ *A Handbook for Travelers in Turkey*, s. 9.

²⁵ *A Handbook for Travelers in Turkey*, s. 10.

²⁶ *A Handbook for Travelers in Turkey*, s. 10-11.

Urquhart'ın Doğu seyahatine dair okuyuculara bazı tavsiyelerde bulunurken, estetik bir üslup ve etkileyici bir dil kullandığı görülmektedir. Ayrıca eserinde verdiği bilgilerden, bazı Batılı seyyah ve araştırmacılardan farklı olarak, onun Doğu kültürüne ve insanına hem yakın bir ilgi duyduğu hem de sempati beslediği anlaşılmaktadır.

2. Seyyahlar İçin Bazı Güzergâhlar

Seyahat rehberi ilk olarak gemilerin sefer günlerinin ve diğer düzenlemelerin Mart 1854 yılı için geçerli olduğunu söyler. Zira sık sık değişiklikler olduğu için, seyahate çıkmadan önce Wheatley's Oriental Companion'a başvurulmalıdır. Pek çok seyyah Mısır veya Yunanistan üzerinden Türkiye'ye gitmektedir. Ancak ilk olarak Levant'ın en büyük buharlı gemi merkezi olan Suriye'ye gitmek gerekir; çünkü buradan İstanbul, İzmir, Beyrut, İskenderiye, Selanik, Malta gibi yerlere sıkça gemi seferleri vardır. Direkt olarak İngiltere'den Türkiye'ye olan ana güzergâhlardan ilki, Viyana, Tuna ve Karadeniz üzerinden Londra'dan İstanbul'a olandır ve yaklaşık olarak 10 gün süren bir yolculuktur. Bu güzergâh kullanıldığında, Londra'dan Viyana'ya Köln, Dresden ve Prag üzerinden gidilir ve bu seyahat yaklaşık olarak 72 saat sürer. Yine Tuna ve Karadeniz üzerinden Viyana'dan İstanbul'a gitmek için gerekli süre yaklaşık olarak 7 gündür. Viyana'dan her Cuma sabah saat 9'da hareket eden buharlı gemi seferi vardır ve bir sonraki Salı günü Galaç'a varan gemideki yolcular burada daha büyük bir buharlıya aktarılır ve takip eden Perşembe günü İstanbul'a ulaşırlar. İstanbul'a bu yahut bir sonraki güzergâh üzerinden gitmek için birinci sınıf bilet 20 sterlinden fazla değildir ve ikinci sınıf bilet ise bunun üçte biri kadardır. İkinci güzergâh Londra'dan İstanbul'a Viyana ve Trieste üzerinden yapılan yolculuktur ve bu yaklaşık olarak 12 gün sürer. Bunun için Ostend ve Viyana üzerinden Londra'dan yaklaşık 5 gün süren bir yolculuk ile Trieste'ye gidilir. Trieste'den "Austrian Lloyd' Steamer" buharlı gemi şirketine ait her perşembe öğleden sonra saat 4'te hareket eden ve Korfu, Suriye, İzmir ve Çanakkale'ye uğrayan bir gemi ile 7 gün süren bir yolculuk yapılarak İstanbul'a varılır.²⁷

Seyahat rehberine göre, Cebelitarık ve Malta üzerinden, Southampton'dan İstanbul'a gitmek bir diğer alternatif güzergâhtır. Bu güzergâhta Oriental Company's Steamer şirketine ait olan gemiler her ayın 27'sinde İzmir ve İstanbul'a gitmek için Southampton'dan hareket eder. Bu yolculuk için birinci sınıf bilet 30 sterlin, ikinci sınıf bilet ise 19 sterlindir. Ancak birinci ve ikinci güzergâh diğerlerine nazaran hem daha ucuzdur hem de daha hızlıdır. Fakat yolcunun ağır yükü yahut bagajı varsa, bu Akdeniz buharlı gemileri ile gönderilmeli ve İzmir ve İstanbul'dan teslim alınmalıdır.²⁸

3. Seyahat İçin Gerekli Olan Temel Malzemeler

Seyahat rehberi, İngiliz seyyah Fellows'un gezi notlarında doğrudan atıf yapar ve Türkiye'ye yapılacak seyahat için gereksinim duyulabilecek bazı temel şeyler hakkında da ayrıntılı bilgiler verir. Bunlar arasında ihtiyaç duyulabilecek ilk şey, bir çadırıdır; çünkü yolculuk için beraberinde bir çadır götürmek, seyahat eden kişiye, hem bulunduğu yerin olumsuz koşullarından kaçabilme imkânı sunacaktır hem de görülmeye değer ilginç ve dikkat çekici yerler genel olarak şehir merkezlerinden ve hanlardan daha uzak noktada oldukları için buraları görme şansı sunacaktır. Ardından yolculuk için gerekli olan çadırın su geçirmez özelliğe sahip olmasına vurgu yapılır. Ayrıca çadırın bir direğinden diğerine asılan muşambadan yapılmış bir koruyucu, zemin ıslak olduğunda yatağın altına serilerek önemli bir işlev görür. Halı gibi şeyler Türkiye'den satın alınabilir, ancak yatak yola çıkılmadan satın alınmalıdır. Yine yemek ve çay yapmak için gerekli olan şeyler ile bir el feneri de mutlaka temin edilmesi gerekir. Yine ararot nişastası seyyahın mutlaka yanında bulundurması gereken taşınması en kolay ve uygun bir malzemedir; çünkü kolayca 5 dakika içinde hazırlanabilir ve çadır kurarken, ateşi yakarken yahut yemek pişirme işi bitinceye kadar birkaç saatliğine tokluk hissi verme gibi bir özelliği vardır. Pirinç oldukça gereklidir ve sıcak yahut soğuk çay en büyük lükslerden biridir.²⁹

Fellows ayrıca Türkiye'ye yapılacak bir seyahat için daima yanında taşıdığı eşyalardan birinin, duvara çakarak yahut delerek askılık monte etmek için çivi, askı, çekiç ve matkap gibi eşyalara gereksinim olduğunu söyler. Oldukça pratik olan askılık, bir anlamda elbiselerin asılabileceği kanca olarak kullanılabilir. Zira seyyah bu alet sayesinde giysilerini asarak hem nemden hem de kirli zeminden koruduğunu söyler. Öte yandan saat, termometre yahut bardak gibi küçük eşyalar da buna rahatlıkla asılabilmektedir. Tüm bunlara ek olarak, seyyah dikiş için gerekli olan bazı temel şeyler ile yolculuk esnasında gereksinim duyulabilecek bazı ilaçların da götürülmesi gerektiğinin altını çizer. Ancak Fellows kendi deneyimlerine dayanarak çadırın sadece Anadolu'ya yapılacak bir seyahat için oldukça işlevsel olduğunu, fakat Avrupa Türkiye'sinde³⁰ yapılacak bir seyahat için gerekli olmadığını belirtir.³¹

²⁷ *A Handbook for Travelers in Turkey*, s. 11.

²⁸ *A Handbook for Travelers in Turkey*, s. 12.

²⁹ *A Handbook for Travelers in Turkey*, s. 12.

³⁰ O dönemde Asya Türkiye'si (Aisycatic Turkey) ve Avrupa Türkiye'si (European Turkey) ayrımına yer verilmektedir.

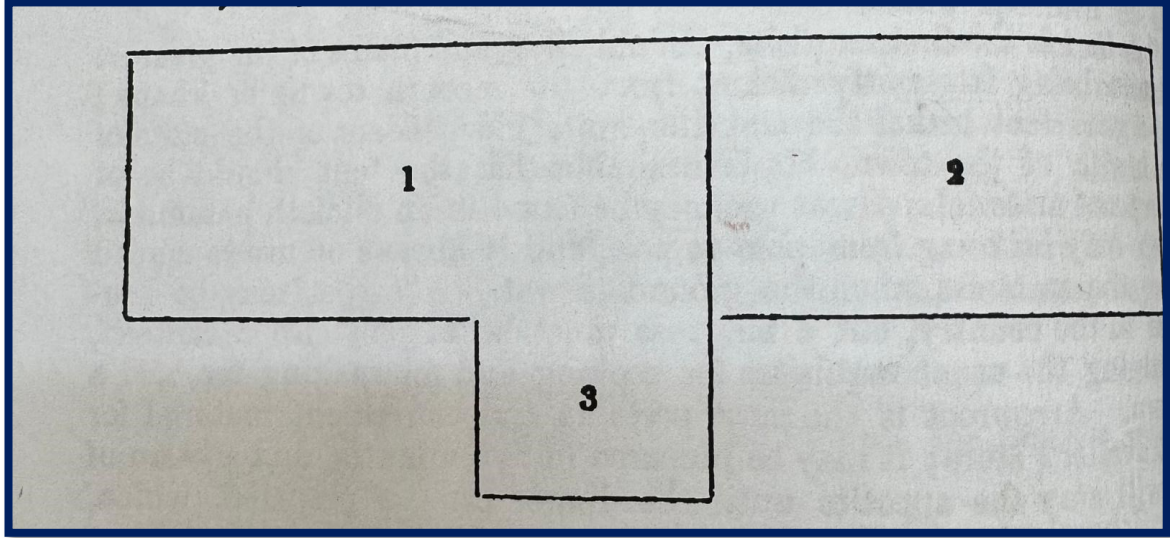
³¹ *A Handbook for Travelers in Turkey*, s. 12.

A HANDBOOK FOR TRAVELERS IN TURKEY'DE BATILI SEYYAHLAR İÇİN TÜRKİYE TANITIMI VE BAZI PRATİK ÖNERİLER

Seyahat rehberi Türkiye'ye yapılacak bir seyahat esnasında böceklerden korunma yöntemleri hakkında da okuyucuyu uyarır. Zira Doğu'nun her yeri her çeşit böceklerle kaynamaktadır ve bu böcekler, yorgun ve bitap düşmüş birisi için gerçekten sinir bozucu olabilir. Hatta bazı böcek ısırılmaları ciddi ağrı ve hastalığa bile sebebiyet verebilmektedir. Seyyah, bunlardan korunabilmesi için Bay Levinge tarafından geliştirilen bir düzenekten söz eder. Fellows yaptında bu pratik alete dair ayrıntılı bilgiler verir. Ona göre, bu düzeneğin bir şapka kutusuna sığabilmektedir. 9 fit³² uzunluğunda olan patiskadan bir çift çarşaf, her iki yanından ve aşağı kısmından dikilir ve bu aynı şekil ve büyüklükte olan muslin kumaşa açık olan uç kısımlara eklenir ve bu eklenen muslin, şeridin sonundan sıkı bir şekilde birlikte çekilir. Bu düğümün içinde 18 inç uzunluğunda³³ ve uç kısımlarında ilmikleri olan üç yahut dört tane gevşek şeritler vardır. İşte bir daire oluşturmak için tülbent kumaş tente gibi uzatılır ve bunların arasından çubuklar geçirilir. Bu çubukların, her biri 3 fit uzunluğundadır ve demir bir bilezikle birbiri içine girecek şekilde üç parçadan oluşmaktadır. Bunun içine girmek için önce boyundan geçirilmesi gerekir ve içine girildiğinde ip sıkı bir şekilde çekilir. Ancak içine girmeden önce seyahat eden kişinin duşunu alması ve pijamasını giymesi tavsiye edilir. Muslinden oluşan uç kısım askıya alındığında, yatak adeta seyyah için ayakta durabileceği ve kimsenin onu görmeden rahatlıkla giyinebileceği havadar bir paraşüt işlevi görecektir. Bu aletin yırtılmaması için öncelikle aletin içinde ayakta durmak ve yatağın tam ortasında açmak gerekir.³⁴ Fellows devam eden satırlarda, bu aletin bir seyyah için sağlayacağı avantajlara dair şöyle der:

"Bir seyyah bunun içinde gündüzleri sinekler onu rahatsız etmeden çok rahat bir biçimde kitap okuyabilir veya bir şeyler yazabilir. Ayrıca geceleri de perdenin hemen yanına bir mum koyarak sivrisineklerin vereceği rahatsızlıktan kendini uzak tutabilir. Hatta bu şey, eğer geceyi açık havada geçirecekseniz, sizi çiğ damlalarından korumak için çadır işlevine de sahip olacaktır. Böyle bir şeyin maliyeti 5 doları geçmez. Bazıları pirinç veya demirden yapılmış karyolalar tercih etmektedirler. Ancak bu tür şeyler seyahat esnasında kullanışlı değildir. Zira geceleri kurmak, gündüzleri de sökmek hem zahmetli olacaktır hem de vakit kaybına yol açacaktır. Aynı ölçülere sahip bir muşambanın altına serildiği şilte, sizi nemden koruma işlevi görecektir. Bay Levinge tarafından keşfedilen bu mekanizmayı kullanan gezginler, gerçekten bunun böcek ve sivrisinek ısırması ve ayrıca dikkatli kullanıldığında bit bulaşması gibi sorunları çözmede oldukça işe yaradığını görmüşlerdir."³⁵

Seyyahat rehberinde ayrıca Anadolu'ya seyahat edecek olan seyyahların böceklerden korunmak için kullanabilecekleri düzeneğin çizimine de yer verilmiştir.

Şekil 1: Levinge tarafından geliştirilen düzeneğin çizimi

Seyahat rehberi Türkiye'ye seyahat edecek birisinin beraberinde götürmesi gereken bazı temel yiyecek ve araç gereçlerin de bir listesini verir. Ancak zaman zaman verilen bu listenin içinden durum ve koşullara göre en önemli olan şeylerin seçilmesi gerektiğinin altı çizilir. Listede gereksinim duyulabilecek şeyler arasında çay, kahve ve çikolata yer almaktadır. İyi ve kaliteli çayın Malta ve Atina'da, özellikle de İstanbul'da bulunabileceği bilgisi verilir. Çikolata ise hem besleyici olması hem de taşınması kolay olduğu için pratik bir yiyecektir. Kahve ise hemen her şehirde satılmakla birlikte, Malta'dan daha ucuza alınabilir. Batı'da yaygın olarak tüketilen Moka türü kahveyi hem saf halde bulmak oldukça zordur hem de bulunsa bile oldukça pahalıdır. Ucuz olan Mısır kesme şekerini Doğu'nun her yerinde bulmak oldukça kolaydır, ancak bu şekerin kalitesi düşüktür. Oldukça

³² Bir İngiliz ölçü birimi olan 1 fit 30,48 santimetreye eşittir.

³³ Bir inç 2,54 santimetreye eşittir.

³⁴ *A Handbook for Travelers in Turkey*, s. 13.

³⁵ *A Handbook for Travelers in Turkey*, s. 13.

yaygın olan şarabı ise Yunan adalarının pek çoğunda, İzmir ve İstanbul'da ve Türkiye'nin büyük şehirlerinde bulmak mümkündür. Diğer bir içecek türü olan bira ise, özellikle sıcak bir mevsimde, Tuna'nın aşağı kısmında seyahat edenler için yolculuğu daha keyifli hale getirebilir. En iyi ve en ucuz bira İstanbul Galata'daki "Stampa" adlı dükkânda bulunabilir. Tuna nehrinin sebebiyet verdiği ateşli Malarya hastalığına³⁶ yakalanan pek çok kişi, bira içerek bu hastalığa yakalanmaktan kurtulduklarını söylemektedir. Ancak bira sadece Nil ve Tuna nehirlerinde gemi ile seyahat ederken götürülebilecek bir içecek türüdür. Konyak (Cognac) yahut buna benzer içecekler daha az yer tuttuğu için seyahat esnasında daha çok tercih edilmektedir. Ayrıca şaraptan farklı olarak Türkler için konyak ve benzeri içecekler rahatsızlık yaratmamakta hatta yabancı birisini gördüklerinde, onlardan konyak istenmektedir. Konyak ayrıca bataklık yahut sazlık yerlerde olması gereken faydalı bir içecektir, fakat ölçülü kullanılmalıdır. Malta'da yapılan bisküvilerin kalite bakımında İngiltere'dekiler ile aynı olduğu söylenebilir. Yine makarna, peynir, Harvey sosu, hardal, biber, sepet tuzu, nişasta, kurutulmuş et, hazır çorbalar, sosis, kurutulmuş et ve dil gibi şeyler seyahat edenler için oldukça faydalı ve pratik olacaktır.³⁷

Yemek için gerekli olan bazı araç gereçler Malta'dan satın alınabilir. Ancak yola çıkmadan önce İngiltere'den temin edilmesi daha iyi olacaktır. Bu mutfak araç gereçleri arasında bıçak, çatal, bardak, tabak, çaydanlık, fincan ve tava gibi şeyler önem taşımaktadır. Hırsızlığa karşı bir önlem olarak, bu mutfak araç ve gereçlerinin hiçbirinin pahalı şeyler olmamasına özen gösterilmesi gerekir. Gezginin at sırtında birbirini dengelemesi için, yanında aynı ölçü ve ağırlığa sahip bir çift valiz olması faydalı olacaktır. Paris'te yapılan deri ile kaplanmış ulakların kullandığı ve geniş üzengileri olan eyerler ile İstanbul'da üretilen deriden bir çift eyer çantası at sırtında yapılan seyahatler için mükemmel bir iş görecektir. Götürülmesi gerekenler listesinde yağmurdan ve güneşten korunmak için sağlam bir şemsiye, sıcak ülkeler için geniş kenarlı hasır bir şapka ile yeşil, mavi yahut doğal renklerde bir örtü de yer almalıdır. Tüm bunlara ek olarak, su kabı, ayna, masa örtüsü, çarşaf ve havlu, Kater marka pusula ile barometre, termometre, matematiksel işlem yapmak için bazı aletler, teleskop, çizim için kâğıt, kalem, silgi, kamp sandalyesi, mezura ve adımsayar da seyahate çıkmadan önce temin edilmesi gereken şeyler arasındadır. Küçük lambalar mumdan daha işlevseldir; çünkü gaz yağı her yerde rahatlıkla bulunabilmektedir. Yine Türkiye avcılık sporunun yaygın olarak yapıldığı bir ülke olduğu için, eğer seyahat eden kişi av sporuna meraklı ise beraberinde silah da götürebilir. Yine en az bir ay çamaşır yıkamadan idare edilebilecek kadar bol miktarda çamaşır alınması gerekir. Dış giyim kıyafetlerinin de sağlam olmasına özen gösterilmelidir.³⁸

Seyahat rehberinde Doğu'ya yapılacak olan seyahatlerde, bir gezginin beraberinde bazı hediyeler alması önerilir. Eskiden olduğu gibi Doğu'da karşılıklı hediye alıp verme geleneği yaygın olmasa da seyyah yine de tanıştığı resmi görevlilere yahut kendisine yardımcı dokunan kişilere bir hatıra olsun diye bir hediye vermek isteyebilir. Bu bağlamda, verilecek en iyi hediyeler, İngiliz marka bir silah, her çeşit çatal-bıçak takımı gibi Doğu insanının bulmakta zorlandığı şeyler olmasına dikkat edilmelidir. Örneğin, İngiliz yapımı barut, paşadan köylüye kadar tüm sosyal sınıflar için makbul bir hediye olacaktır. Bir Müslümanın ibadeti esnasında kibleyi bulmasında yardım edecek sıradan bir cep pusulası da memnuniyet yaratacak bir hediye olabilir. Yurt dışında yayımlanan siyasi karikatürler veya Londra'da yeni yayımlanmış kitaplar ise ana vatanlarından uzakta ikamet eden konsolosların ve İngilizlerin en değer verdiği hediyeler arasındadır.³⁹

4. Türkiye'ye Giriş Gerekli Olan Bazı Resmî Belgeler

Seyahat rehberi, İngiliz bir seyyahın yola çıkmadan önce, bankerden alınacak bir tavsiye mektubu ile birlikte Londra'da Downing Street'de bulunan Dışişleri bürosuna pasaport için başvurusu gerektiğini ve pasaport almanın maliyetinin 7 Sterlin olduğu bilgisini verir. Daha da önemlisi, Türkiye'ye seyahat planı yapan birisi, yolculuğu esnasında geçeceği ülkelerin Londra'daki görevlilerinden vize almak zorundadır. 1844 yılında Türk hükümeti tarafından bir emir yayımlanmış⁴⁰ ve bu emirle, herhangi bir yabancıнын pasaport yahut kendi ülkesinin konsoloslarının veya yetkililerden izin almadan Türkiye'ye giriş yapması yasaklanmıştır. Ancak bu kural her zaman katı bir şekilde uygulanmamaktadır, fakat göz ardı edildiğinde sorun yaratabileceği göz önüne alınmalıdır. Ayrıca seyyah, bir valinin yönetimi altında olan büyük bir şehre ilk olarak ayak bastığında, seyahati esnasında kendisine gerekli olacak bir Türk pasaportu temin etmelidir. Osmanlı Devleti'nde böyle bir geçiş izni almak "ferman", "buyruldu" ve "tezkere" olmak üzere üç farklı şekilde olmaktadır. Bunlardan ilki olan Ferman sadece Osmanlı Sultanı yahut bir paşa tarafından verilmekteydi ve İzmir'deki valinin rütbesi yüksek olmadığı için, seyyahın buradan bir ferman alması mümkün değildir. Ancak diğer ikisi yani "buyruldu" ve "tezkere"

³⁶ Sıtma, "plazmodium" adı verilen bir parazitin sebep olduğu ateşli bir hastalıktır. Parazit, dişi anofel sivrisineklerin ısırıkları yoluyla insanlara ulaşır. Sıtmaya sahip kişilerde genellikle yüksek ateş ve titreme gibi semptomlar görülür.

³⁷ *A Handbook for Travelers in Turkey*, s. 14.

³⁸ *A Handbook for Travelers in Turkey*, s. 15.

³⁹ *A Handbook for Travelers in Turkey*, s.1 5.

⁴⁰ 1844'te "Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâne'de Mürûr ve Ubûr Nizamnamesi"ni yürürlüğe girmiştir. Pasaport Nizamnamesi henüz yürürlüğe girmediğinden, pasaport ile ilgili düzenlemeler 1844 tarihli Nizamnamede yer almıştır. Bkz.Özgün Forlar Yazıcı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Turizm (1850-1923)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara 2022, s. 15.

A HANDBOOK FOR TRAVELERS IN TURKEY'DE BATILI SEYYAHLAR İÇİN TÜRKİYE TANITIMI VE BAZI PRATİK ÖNERİLER

almak mümkündür ve her ikisi de seyahat izin için yeterlidir. Fakat “buyruldu” bir pasaport işlevi görmekten ziyade daha çok binek hayvanı sağlamaları için güvenlik görevlilerine verilen resmî belgedir ve ayrıca seyyah bir ata ihtiyaç duyduğunda yahut mihmandara Türk yönetiminin tek bir at için saati 2,5 kuruş olan aynı fiyattan ödeme yapmasını sağlar. Kendisine ferman verilen birisi ise, bazı nadir durumlar dışında kendisinden pasaportunu göstermesi istenmez. Buna ek olarak, seyyah gittiği şehrin yöneticisi olan vali ile görüşmeye gittiğinde, tercümanı aracılığıyla elindeki fermanı göstermek zorundadır. Yine bazı durumlarda, konsolosların seyahat eden kişinin kimliğini teyit etmelerini de sağlar.⁴¹

18 ve 19. yüzyıllarda bir yabancı Osmanlı sınırları içinde seyahat edebilmek için İstanbul'da görevli elçileri aracılığıyla başvuru yapmaktaydı. Elçi, seyahat edecek kişinin adını, seyahat amacını, nereye gideceğini, beraberinde onunla seyahat edecek kişiler ile birlikte izin isteğini içeren bir dilekçe yazardı. Bu dilekçe ile birlikte buyruldu alınır ve böylece seyahat isteği için bir emir çıkardı. Bu bağlamda, 18 ve 19. yüzyıllarda söz konusu isteklerin sayısında önemli bir artış olduğu ve bu yönde emirler çıktığı görülmektedir. Böylece seyahat için başvuruda bulunup izin alan kişiler, ellerinde elçilikten aldıkları yazı ve padişahın aldıkları yol emri ile yolculuğa çıkmaktaydılar. Her geçtikleri yerde yetkili kişiye bu belgeler gösterilip mürur tezkeresi alınmaktaydı.⁴² Seyahat eden kişilere verilen emirlerde, yetkililerden kendilerine yardımcı olunması, güvenliklerinin sağlanarak korunmaları, bazı ihtiyaçlarının sağlanması emredildiğinden, böylece daha rahat ve sorunsuz bir şekilde yolculuklarına devam edebiliyorlardı. Seyahat eden kişilerin sözünü ettiğimiz belgeleri ellerinde bulundurmaları, görevliler sorduğu zaman göstermeleri zorunluydu. Seyahatlerine ancak bu şekilde devam edebiliyorlardı. Bir yerden başka bir yerleşim bölgesine giderken bazen refakatçiler bulunuyor, böylece yolculuğun seyahat edenler açısından daha güvenli ve emniyetli olması sağlanarak emirler yerine getiriliyordu.⁴³ Ayrıca, yukarıda seyahat rehberinin de belirttiği gibi, Osmanlı topraklarında seyahat etmek için alınan bu izinlerin dışında, seyahatnamelerde seyahat edenlerin beraberlerinde bazı tavsiye mektupları bulundurduğu da söylenmektedir. Gezginlerin seyahat ederken aldıkları tavsiye ve kredi mektupları, genellikle büyükelçilerinden destek sağlamak ve ayrıca gittikleri yerlerdeki konsolosların ve tüccarların yanında konaklamak için gerekiyordu.⁴⁴

5. Seyyaha Refakat Edecek Tatarlar (Mihmandarlar)

Seyahat rehberi ilk olarak Türkiye'de tercüman olarak hizmet veren birini İngiltere'de bulmanın oldukça zor olduğunu söyler. Bu bağlamda, seyyah ve araştırmacı Eothen, İstanbul Pera'da bir otel işleten Misseri'den, büyük bir övgüyle söz etmektedir. Türkiye'ye seyahat edecek kişiye tercümanlık yaparak eşlik edecek bu kişilerle ilgili bilgiler genellikle Atina, İzmir ve İstanbul'daki otellerden elde edilmektedir. Türkiye'ye yapılacak bir seyahat için hem güvenilir hem de faydalı olabilecek böyle bir kişi, günlüğü bir dolara bulunabilir. Bu kişiler arasından özellikle bölgede konuşulan çeşitli dil ve diyalektleri bilenlerin seçilmesi daha doğru olacaktır. Örneğin, Avrupa Türkiye'sinde yapılacak bir seyahatte size eşlik edecek tatarın Rumca, Arnavutça, Bulgarca veya Eflakça bilmesi önemlidir. Anadolu'ya yapılacak bir seyahatte ise Rumca ve Türkçe bilen birisi yeterli olacaktır. Suriye ve Arabistan'da ise bu kişinin Arapça bilmesi gereklidir. Yerel dillerin yanı sıra, Levant bölgesine yapılacak bir seyahat için de İtalyanca bilmek gereklidir. Tatarlar, seyyah için belli fiyatlarda, at, yiyecek ve kalacak yer bulma gibi işleri yaparlar. Genellikle Türkiye'ye yapılacak bir seyahat için, özellikle bir tatarın kiralanması güçlü bir şekilde tavsiye edilmesine rağmen, bazı istisnalar dışında, bu kişiler sadece

⁴¹ Osmanlı Devlet görevlilerinin emir ve arz niteliği taşıyan belgeleri arasında yer alan buyruldu hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Mübahat Küçüköğlü, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı, İstanbul 1998, ss.197-206. Ayrıca şehir içi ve devlet daireleri arasındaki yazışmaları kategorisinde yer alan tezkereler ve Padişah tarafından verilen fermanlara dair daha ayrıntılı bilgi için bkz. Küçüköğlü, *age*, ss.245-275, s. 99-124.

⁴² Osmanlı topraklarında seyahat etmek isteyen yerli ve yabancı seyahat edecek herkes bir izin tezkeresi almak mecburiyetindeydi. 16. yüzyılda “yol hükmü” denilen bu belge 19. yüzyılda “mürur tezkeresi” olarak isimlendirilmiştir. Yol hükümleri genellikle yabancı elçilik mensuplarına, tüccara, yerli ve yabancı ruhbana yönelik olarak onların geçeceği yerlerin idarecilerine hitaben kaleme alınır ve kendilerinin korunması, vergi bahanesiyle herhangi bir şekilde rahatsız edilmemeleri, paralarıyla yiyecek içecek almalarının sağlanması gibi bazı şeyler içerirdi. Bkz. Mübahat Küçüköğlü, “Mürur Tezkeresi”, *DIA*, C. 32, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, s.60; Nalan Turna, “Son Dönem Osmanlı İstanbulu'nda İç Pasaport: Mürur Tezkeresi”, *Osmanlı İstanbulu. Uluslararası Sempozyum II*, 29 Mayıs Üniversitesi, İstanbul 2014 ss.389-403; Nalan Turna, *Seyahat, Göç ve Asayiş Belgeleri: Mürur Tezkereleri*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2013, s. 56-57.

⁴³ Hamiyet Sezer, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Seyahat İzinleri (18-19.Yüzyıl)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.22, S.33, 2003, s. 110.

⁴⁴ Seyyahların yolculukları esnasında kullanmak üzere aldıkları tavsiye mektuplarına dair bkz. İlhan Pınar, *Gezginlerin Gözüyle İzmir. XVIII. Yüzyıl*, Akademi Kitabevi, İzmir 1996, s.60,76-77; İlhan Pınar, *19. Yüzyıl Anadolu Şehirleri*, Akademi Kitabevi, İzmir 1998, s. 101. Yabancılar, Osmanlı topraklarında seyahat edebilmek için elçileri aracılığıyla yol emri alırken, Osmanlı vatandaşlarının seyahat edebilmek için ellerinde mürur tezkeresi denilen bir belgeyi bulundurmaları gerekiyordu. Mürur tezkeresi 1831 yılına kadar kaza ve kasabalarda kadı ve naibler tarafından verilmekteydi. Ancak bu tarihten sonra devlet tarafından yapılan düzenlemeler neticesinde bazı değişiklikler olmuştur. Bu konuda arşiv belgelerine yansıyan bilgilerde, 10 Şubat 1841 tarihinde Men-i Mürur Nizamnamesi çıkarılmış ve ülke içindeki dolaşım belli kurallara bağlanmıştır. Örneğin, adı geçen Nizamnamenin 5., 8., 9. maddeleri yabancılarla ilgilidir. Bu maddelerde, müstemindenler (İslam ülkesine emanla giren yabancı gayrimüslim) kara yoluyla gelecek olanların hudutlarda veya ikamet edecekleri yerlerdeki görevli memura, İstanbul'a gelmiş ise İhtisap Nezaretine ellerindeki pasaportları imzalatılmaları gerekiyordu. Eğer deniz yoluyla gelmişlerse, Haliç'te gemide bekleyip gelecek olan memura pasaportlarını imzalatılmaları zorunlu idi. İmzasız pasaportlu biri olursa, eğer dost devlet vatandaşına kançılıryası tarafından İhtisap Nezaretine gönderildi. Söz konusu tezkerede seyahat edecek şahsın kim olduğu, nereye gideceği, boy, sakal, yaş, göz rengi gibi bazı fiziksel özellikleri de yer almaktaydı. Mürur tezkeresinde de seyahat edecek kişilere yönelik herhangi bir engel çıkarılmaması ve yolculuklarının rahat geçmesi için bu konuda görevlilerin uyarıldığı dikkat çekmektedir. Bu konuda bkz. Sezer, *age*, s. 114.

zamanında binek hayvanı bulma konusunda hizmet verirler. Örneğin, gece konaklamak için bir hana varıldığında, sizi kendi halinize bırakırlar. Ayrıca tatarla birlikte seyahat etmek seyahatin maliyetini de artırır. Buna ek olarak, eğer üç yahut dört kişi birlikte seyahat edilmiyorsa veya uzun ve hızlı bir yolculuk olmadığı takdirde, seyahat esnasında size eşlik edecek bir tatar kiralınması gerekli değildir.⁴⁵

Seyahat rehberinin, Türkiye'ye gelecek seyyah ve araştırmacılara için bilgi verdiği tatarlar, Tanzimat dönemine kadar, Batı'dan Osmanlı topraklarına gelen çeşitli görevlilere ve yolculara hem kılavuzluk hizmetleri veren hem de Osmanlı Devleti'nde posta işlerini yürüten kişilerdir. Bu hizmeti yürüten kurum "ocak" sayıldığından, Ocak Tatarları olarak da isimlendirilmişlerdir.⁴⁶ Osmanlılarda tatar ve ulak terimleri aynı anlama gelecek şekilde birbirlerinin yerine kullanılmıştır. Özel posta hizmeti gören ulaklara "sa'î" denilmiştir. Farklı milletlere mensup kişiler bu sınıfa dâhil olsa da, bu hizmet ilk zamanlar Tatarlar tarafından yürütüldüğünden, Tatar tabiri zamanla bir etnik mensubiyeti değil, milliyeti ne olursa olsun posta-ulak vazifesi yapan görevliyi ifade etmek için kullanılmıştır. Bazı seyyahların gezi notlarında yol rehberleri için tatar kelimesinden başka kılavuz, mihmandar, dragoman, kavas isimlerde kullanıldığı görülmektedir. Mihmanhane/çaparhane ise yol boyunca at değiştirilen menzillerin İran'da kullanılan adlarıdır. Mihmandar terimi de tatar kavramının daha çok Farsçadaki kullanımınıdır. Dragomanlar, hem Batı hem de Doğu dillerini akıcı bir şekilde konuşabilen, aynı zamanda hem Osmanlıların hem de Batılıların kültürel farklılıklarına ve davranış kurallarına hâkim kişiler olup bir çeşit elçilik tercümanları olarak da öne çıkmışlardır.⁴⁷ Osmanlı diplomasi literatüründe kullanılan kavas tabiri, daha çok elçi, konsolos veya konsolos vekili gibi yabancı devlet temsilciliği hizmetinde bulunan özel polisleri ifade etmek için kullanılır. Görevleri sefirler, konsoloslar ve maiyetleriyle birlikte sefarethane ve konsolos binalarını korumak, resmî veya gayri resmî şekilde ikametgâhlarını terk eden diplomatlara ve eşlerine refakat etmek ve önlerinden giderek onlara yol açmak, ülkeye geldiklerinde ise bu heyetleri karşılamaktan ibarettir.⁴⁸ Bu nedenle, dragoman ve kavas gibi tabirlerin, diplomatik düzeyde yapılan yolculuklar kapsamında kullanılması daha doğru olacağı söylenebilir.

6. Türkiye'ye Seyahat Edecek Olanlar İçin Konaklama İmkânları

Seyahat rehberi, Türkiye'ye seyahat edecek olanlar için konaklama konusunda da ayrıntılı bilgiler sunar. Seyahat rehberine göre, her 2 yahut 3 saat aralıklarla inşa edilmiş olan hanlar, genellikle seyahat edenler için konaklama hizmeti vermektedir, ancak bu tür yerler temiz bir yatak dışında herhangi bir şey sağlamamaktadır. Bu nedenle, Avrupa Türkiye'sinde bazı büyük şehirlerin dışındaki yerler, konaklama açısından hem kötüdür hem de böceklerle doludur. Buralarda seyyahın ihtiyaç duyacağı şeyler sağlanamayacağı için, gereksinim duyulacak şeyler büyük bir şehirden daha önce temin edilmelidir. Asya Türkiye'sindeki kasaba ve şehirlerde ise hanlar bir veya iki gecelik konaklama için oldukça uygundur. Bu yüzden, daha uzun konaklamalar için özel bir evin odasını kiralamak daha iyi olacaktır. Eğer seyyah bir handa konaklamak zorunda ise, odaya girmeden önce onu baştan aşağı temizletmesi gerekir. Eğer gidilen yerde konaklamak için uygun bir yer yoksa bu durumda en iyi yapılacak şey ya bir yöneticinin evine yahut bir manastıra gitmektir. Hanlar, daha önceki Osmanlı sultanlarının emri ile bazı sivil kişilerin iyilikseverliği veya kendilerini hayır işlerine adanmış dindar kişilerin vasiyetleri doğrultusunda yolcuların konaklamaları için inşa edilmişlerdir. Hanlar genellikle bir avlunun çevrelediği ve tam ortasında bir cami veya çeşmenin yer aldığı büyük yapılardır. Odalar küçüktür ve genellikle üstte bulunan salona açılır. Bu binalar tüccarların hem konaklamaları hem de eşyalarını koymak için bir depo olarak kullanılmalarına rağmen, hancıya küçük bir hediye karşılığında, dünyanın her tarafından Doğu'ya gelen seyyahlar da buralarda rahatlıkla istedikleri kadar konaklayabilirler. Seyahat eden kişi hana vardığında, içinde herhangi bir eşyanın olmadığı odanın anahtarı kendisine verilir. Hanların kapıları güneş battıktan hemen sonra kapatılır. Bu nedenle, geceyi handa geçirmek isteyen seyyah, güneş batmadan önce handa olmaya özen göstermelidir. Ayrıca bu hanların hepsinde hayvanların dinlenebilecekleri ahırlar da bulunmaktadır.⁴⁹

Seyahat rehberi ayrıca Türkiye'nin her yerinde kahve satılan yerler (kahvehane) olduğundan söz eder. Bu küçük ve kırsal kahvehaneler genellikle kasabalar arasında orta bir noktada yer alır ve gün ortasında dinlenmek için oldukça uygun yerlerdir. Kahvehanelerde günün her saatinde kahve içmek mümkündür, hatta bazen yumurta, ekme, şerbet ve süt gibi yiyecek ve içecekleri de bulmak olasıdır.⁵⁰ Sarayda başlayan kahve kültürünün daha sonra kamusal alanda yerini almasına yönelik tartışmalar, genel olarak 16. yüzyılın ortalarına

⁴⁵ *A Handbook For Travelers in Turkey*, s.19.

⁴⁶ Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*, PTT Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2002, s. 181-188; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yayınları, C.III, İstanbul 1993, s. 420.

⁴⁷ Mehmet Demiryürek, "İngiltere Tercümanları ve 1758 Tercüman Reformu", *Belleten*, 80 (211), 2016, s. 443, s. 439, 482.

⁴⁸ Mehmet Canatar, "Kavas". *İA*, C. 25, TDV Yayınları, Ankara 2002, s. 66-68.

⁴⁹ *A Handbook for Travelers in Turkey*, s. 20. Yol güzergâhlarında yapılanlardan başka şehirlerde inşa edilen hanlar da vardır; çünkü ticaret veya yolcu kervanları için şehirler önem taşıdığı için şehirlerde ihtiyaca bağlı olarak pek çok han inşa edilmiştir. Herhangi bir şehre geçici olarak kalmak için gelen tüccarlar hanlarda konaklar ve mallarını da burada saklardı. Hanlarda yolcular kaldığı gibi, herhangi bir iş için şehre gelmiş kişiler ile bekârlar da oda kirilayarak kalabilirlerdi. Bkz. Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, çev. Neyyir Kalaycıoğlu, *Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı*, İstanbul 1993, s. 33; Ziya Kazıcı, *İslâmî ve Sosyal Açından Vakıflar*, Marifet Yayınları, İstanbul 1985, s. 134.

⁵⁰ *A Handbook for Travelers in Turkey*, s. 20.

A HANDBOOK FOR TRAVELERS IN TURKEY'DE BATILI SEYYAHLAR İÇİN TÜRKİYE TANITIMI VE BAZI PRATİK ÖNERİLER

(1551-54) değin gitmektedir.⁵¹ Menekşe, Osmanlıların, ilk olarak Mısır'ın fethinden sonra kahveyle tanıştığının tahmin edildiğini söyler ve Faruqi'ye atf yaparak kahvenin kısa bir süre zarfında çok beğenilerek Osmanlı saray mutfağında ve ardından da konaklarda ve evlerde kullanılmaya başlandığı bilgisini verir.⁵² Osmanlı geleneksel yaşamı içinde siyasi, sosyal ve kültürel işleve sahip olan kahvehaneler, seyahat rehberinin de sözünü ettiği gibi, aynı zamanda seyyahların kısa süreli dinlenebilecekleri yahut bazı yiyecek-içecek maddelerini temin edebilecekleri yerlerdir. Nitekim özellikle Anadolu'da batısından farklı olarak konaklama amaçlı otellerin olmayışı, kahvehane gibi yerlerin aynı zamanda seyyahlar için kısa süreli dinlenme ve konaklama gibi hizmetler sunmasına sebebiyet vermiştir. Ancak her ne kadar seyahat rehberinde bilgi verilmese de 19. yüzyılda Türkiye'ye gelen seyyahlar menzilhane gibi yerlerde de konaklamışlardır. Zira menzilhaneler Osmanlı ulaşım sisteminde sadece at değişim istasyonları olarak hizmet vermemişler, aynı zamanda menziller konaklama birimleri olarak uzun ve yorucu yolculuklar yapan seyyahlara ve kılavuzlara dinlenme, konaklama ve yeme-içme gibi hizmetler de sunmuştur. Ancak menzilhanelerin seyyahların ihtiyaçlarını karşılamak bakımından eksiklikler içerdiğini belirtmek gerekir.⁵³

Seyahat rehberi, kahvehane gibi yerlerin Batı'da lokanta veya restoran hizmeti veren yerler gibi yeme-içme hizmeti verdiklerinden de söz eder. Bu gibi yerler, tüm Osmanlı topraklarında yaygındır. Buralarda kümes hayvanları, koyun ve kuzu eti, kebab, güvercin, pilav gibi pek çok yiyecek çeşidi pişirilerek müşterilere sunulmakta ve yemekler müşterilere yer sofralarında servis edilmektedir. Yunan şarabı ile rakısının da olduğu bu yerlerde, geleneksel bir içecek olan şerbet de bulunur. Tüm bunlara ek olarak, yoğurt da yolculuğun ardından insana enerji veren bir yiyecektir ve tüm şehirlerde ve köylerde satılır. Ayrıca şehirlerde öğlen vakti kızartılmış veya fırında pişirilmiş et bulmak mümkündür. Hatta yola çıkmadan bir gece önceden eti fırına vermek bu anlamda daha pratik olacaktır.⁵⁴

Türkiye'nin sahil kesimindeki ticari şehirlerde ikamet eden konsolos acentaları ihtiyaç durumunda evlerinde seyyahları misafir etmektedir, ancak bu kişilerin düzenli olarak aldıkları bir maaşları olmadığı için, misafirperverlik bağlamında seyyahların kalma masraflarını karşılayabilecek maddi güçleri yoktur. İç kesimlerde ise Rumlar ve Ermeniler yabancılara kalmaları için evlerini açarlar. Seyyahın alabileceği ferman yahut buyruğu, gidilen yerdeki Türk yetkililere gösterildiğinde, özel evlerde veya manastırlarda konaklamak seyyah için kolay olacaktır.⁵⁵ Seyahat rehberinin Türkiye'de konaklama imkân ve koşullarına ilişkin seyyahlar için oldukça detaylı bilgiler verdiği görülmektedir. Bu bağlamda, verilen bilgilerin, genel olarak Doğu, özel olarak ise Türkiye hakkında yeterli bilgi sahibi olmayanlar için pratik ve faydalı olduğunu belirtmek gerekir.

7. Türkiye'de Para

Seyahat rehberinin Türkiye'ye seyahat edecek olanlar için bilgi verdiği bir diğer konu ise Türkiye'de kullanılan para birimi üzerinedir. Bu bağlamda, yurt dışına çıkarken götürülmesi gereken en uygun para, Londra bankerlerinin kullandığı banknotlardır; çünkü İzmir ve İstanbul gibi büyük şehirlerde kullanılmaktadır. Türkiye'de uzun yıllar Sultan'ın kontrolü altında bir sterline denk gelen, 20 kuruşun onda biri olan "beşlik" yahut beş kuruş kullanılmıştır. Altın sikke tamamen piyasadan kalkmasa da yaygın bir şekilde tedavüle değildir. Tedavüle olan her iki para da altın sikkelerde olması gereken standartla karşılaştırıldığında, gerçek değerlerinin çok altındadır. Bu, hem Türkiye'de hem de diğer ülkelerde hükümetin bastığı sikkelerden büyük ölçüde daha değerli olan sahte sikkelerin basılmasına yol açmaktadır. Böylece altın fiyatları hızlı bir şekilde yükselmekte ve ardından piyasada nadir bulunur hale gelmektedir. Bu nedenle, altın piyasadan kaybolduğunda, 5 kuruşluk sikkeler değer bakımından altından sonra geldiği için yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır ve 20 kuruşluk sikkeler de her yerde yaygın olarak tedavüle girmiştir.⁵⁶

Türkiye'de tüm ülkelerin para birimleri tedavüldedir. Örneğin, İspanya parasının fiyatı 18 kuruş ile 21,5 kuruş arasında değişmektedir, fakat büyük şehirlerde genellikle 20 kuruşa denk gelmektedir. Ayrıca Avusturya, Romanya ve Napoli paraları da piyasada sıkça bulunmaktadır. 1843 yılında Osmanlı Sultanı tarafından yayımlanan bir ferman ile eski Türk sikkeleri ile yabancı para birimlerinin yer aldığı bir liste yayımlanmıştır.

⁵¹ Osman Tunal, "Kırk Yıllık Hatırın İletişim Mekânı Olarak Kahvehaneler", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.14, S.3, 2014, s.153. Osmanlıda kahve kahvehane kültürüne dair daha ayrıntılı bilgi için bkz. Harun Ürer, "Osmanlıda Kahve/Kahvehane Kültürü ve Salihli'den Bir Kahvehane Örneği "Himaye-i Etfal", *Sanat Tarihi Dergisi*, S. XIX/2, 2010, s. 1-26; *Osmanlı Kahvehaneleri: Mekân, Sosyalleşme, İktidar*, haz. Ahmet Yaşar, Kitabevi Yayınevi, İstanbul 2018; Hülya Gölgesiz Gedikli ve Saadet Tekin, "Osmanlı'dan Günümüze İzmir Kahvehane İzmir Kahvehane Kültüründen Kesitler", *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, C.10, S. 2, 2019, s. 55-82; Kemalettin Kuzucu, M. Sabri Koz, *Türk kahvesi*, YKY, İstanbul 2015; *Türk Kahvesi Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi, İstanbul 2011; Kemalettin Kuzucu, "Türk Kültür ve Düşünce Tarihinde Sarafim Kıraathanesi", *Türk Yurdu*, C.31, S.289, 2011, s. 281-289.

⁵² Metin Menekşe, "Osmanlı Medeniyetinde Kahve Tüketimi ve Kahvehanelere Dair Batılı Seyyahların Gözlemleri", *2nd International Conference on Coffee and Cocoa*, April 7-8, 2022, Bogoto, Colombia, s. 32-33.

⁵³ Hadi Belge, Murat Hanilçe, "19. Yüzyıl İngiliz Seyyahlarının Notlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda Tatarlarca Yürütülen Rehberlik Hizmetleri", *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13/1, 2022, s. 1206.

⁵⁴ *A Handbook for Travelers in Turkey*, s. 20-21.

⁵⁵ *A Handbook for Travelers in Turkey*, s. 21.

⁵⁶ *A Handbook for Travelers in Turkey*, s. 22.

Seyahat rehberi tedavülde olan paralar hakkında bazı genel bilgiler verdikten sonra, Türkiye'ye seyahat edecek olan seyyahlar için faydalı olabilecek bazı tavsiyelerde bulunur. Bu bağlamda, seyyah yola çıkmadan önce, beraberinde altın mecdiyeler ile bahşiş vermek için bozuk para götürmelidir. Böylece küçük miktarlara denk gelen, fakat bir avuç dolusu verilen para herkesi memnun edecektir. Suriye ve Arnavutluk'ta Türk parası değerlidir, ancak aynı şeyi Mısır için söylemek mümkün değildir. Yapıtta ayrıca Doğu'ya seyahat edecek her seyyahın "bahşiş" kelimesi ile aşına olması gerektiğine vurgu yapılır. Zira Doğulu insanlar, yaptıkları hizmetin yahut bir iyiliğin karşılığı olarak kendisine hediye mahiyetinde bir miktar para verilmesini bekler. Örneğin, seyyahın eşyaları gümrüğe geldiğinde, gümrük memuruna bahşiş verileceği söylendiğinde, valizi ve eşyaları açılmadan doğrudan seyyahın kalacağı yere gönderilebilmektedir. Yine seyyah, herhangi bir yerde kalacağı hanın kapıları kapalı olduğunda, bu sihirli kelime ile bütün kapıları açtırabilir. Dolayısıyla bahşiş vermek sureti ile seyahat esnasında yaşanabilecek her sorun kolayca çözümlenir.⁵⁷

8. Türklerin Kişilik Özellikleri ve Davranış Biçimleri

Seyahat rehberinin, Türkiye'ye seyahat edecek olanlar için bilgi verdiği bir diğer konu, Türklerin karakterleri, davranış biçimleri, gelenek ve görenekleridir. Adı geçen yapıt, Anadolu'yu ziyaret etmiş olan İngiliz seyyah ve araştırmacı olan Fellows'un Türklere dair bazı izlenim ve deneyimlerine gönderme yaparak bilgi aktarır. Fellows ilk olarak seyahati esnasında Türkleri daha yakından tanıma fırsatı bulduğu için Türklerle ilişkin önyargılarının büyük ölçüde değiştiğine vurgu yapar. Türklere ilişkin deneyimleri arttıkça Türklere karşı yakınlık beslemeye başladığını belirtir. Zira Türkler dürüst, ahlaklı, samimi ve içten insanlardır. Türklerin en belirgin özelliklerinden biri, dinlerine olan bağlılıklarıdır. Onların dinleri ahlakla ilgili kurallar yanında sosyal yaşamı da düzenlemektedir. Dolayısıyla, dünyevi işlerden ellerini çekmeden, Türkler çok rahatlıkla her yerde ibadetlerini yerine getirirler. Bir ruhban sınıfına bağlı olmaksızın bağımsız olarak dini görevlerini yerine getirirler. Müslüman Türklerin karakterleri, alışkanlıkları, gelenekleri, davranış biçimleri, sağlık durumları, kısaca tüm yaşamları İslam dini tarafından belirlenir.

Türkleri tanıdıkça ve kısa süreli olsa da onlarla birlikte yaşayan birisi için, en dikkat çekici özellikleri konuklarına gösterdikleri misafirperverlikleridir. Hatta Fellows, Türklerin konuklarına karşı gösterdikleri misafirperverliği kendi deneyimi üzerinden şu şekilde anlatır:

"Paşasından tarlada çalışan köylüsüne kadar gittiğim her yerde farklı sosyal sınıftan insan, bana hiçbir karşılık beklemeden misafirperverlik gösterdi. Din, etnik köken, zenginlik ve fakirlik gibi ötekileştirici sorulara maruz kalmadım. Yabancı birisinin Türklere dair dikkatini çeken diğer şey, onların dürüstlüğüdür. Örneğin, çadırın içinde kullanmayacağım çoğu eşyayı, çalınma korkusu olmadan gece dışarda bırakmak benim genel bir alışkanlığımdır. Çadırın yanından geçen insanların sadece meraktan eşyaları incelediklerini ve asla onlara dokunmadıklarını fark ettim. Seyahatim esnasında bana eşlik eden Rum hizmetli, Türklerin dininin hırsızlık yapmamayı emrettiğini söyledi. Özellikle kadınların giydiği kıyafetlerin altınlarla süslü olması gibi hırsızlığa teşvik edici şeyler olmasına rağmen, Türkler inançları gereği hırsızlık yapmaya eğilimli değildiler. Türklerin sahip olduğu diğer önemli bir özellik, dürüstlüğün kardeşi olan vicdan ve merhamet duygusudur. Burada Rum hizmetli (...) dinleri yasakladığı için Müslümanların yalan söylemeye cesaret edemediklerini söyledi. Aile ortamlarında yahut yabancılar arasında onlarla iletişim kurduğumda, yaygın olarak birbirlerine karşı sevgi ve nezaket gösteriyorlardı. Bu bağlamda, samimiyet, şüpheli ortadan kaldırmakta ve hem dürüstlükleri hem de içtenlikleri, yaşamlarının her alanında kendini açıkça göstermektedir."⁵⁸

Ardından Fellows, Türklerin inançlarına yöneltilen en büyük suçlamalardan birinin, İslam dininin birden fazla evliliğe onay vermesi olduğunu söyler, ancak İslamiyet'in buna onay vermesine rağmen, kendisinin Türkler arasında yaptığı gözlemlerde onların genellikle tek eşli olduklarının ve çok eşliliğin Türkler arasında yaygın olmadığını altını çizer. Zira çok eşliliğe sadece maddi olarak oldukça zengin olan lüks ve şatafat içinde yaşayan sınırlı sayıda insanlar arasında rastlanır. Fellows ayrıca Türklerin yaşadığı topraklara gelmeden önce, onların barbar ve cani olduklarını düşündüğünü, ancak daha yakından tanıyınca böyle bir karaktere sahip olmadıklarını bizzat deneyimlediğini yazar. Hatta Türkler yük hayvanlarını cezalandırmak için kullanılan araç ve yöntemleri neredeyse hiç bilmezler. Bu nedenle, tüm kuşlarda ve hayvanlarda gözlemlenen korkusuzluk, bir Avrupalı için oldukça dikkat çekicidir. Bu bile Türklere yöneltilen suçlamayı çürüten önemli bir ayrıntıdır. Ayrıca Türklerin şarap içmemesi ve bu içkiden uzak durması, daha çok onların fiziksel sağlıkları ve ahlaki değerleri ile ilişkilendirilebilir. Yine içki içmek, aşırıya kaçan davranışlar sergilemekten sakınan Türklerin genel karakterleri ile örtüşmez. Fellows, içki ile ilgili dini yasağın, Türklerin bazı hastalıklara yakalanmalarının da önüne geçtiğini söyler. Ölçülü davranış, insanların sefil bir durumda yaşamlarının önüne geçmektedir. Nitekim seyyah, bazı görme engelli insanlar hariç, ziyaret ettiği yerlerde dilenen insanlara pek rastlamadığını ve yok denecek kadar az fakir insan olduğunu söyler.

Seyahat rehberinde, Türklerin davranış biçimleri ile gelenek ve göreneklerine ilişkin verilen bilgiler Urquhart'ın gezi notlarına dayanır. Bu bağlamda, Urquhart, Türk gelenekleri ile Batı Avrupa'nın sahip olduğu geleneklerin birbiri ile zıt olduğunun altını çizer. Örneğin, Türkler arasında sakal bırakmak bir saygınlık işareti

⁵⁷ A Handbook for Travelers in Turkey, s. 24.

⁵⁸ A Handbook for Travelers in Turkey, s. 25.

A HANDBOOK FOR TRAVELERS IN TURKEY'DE BATILI SEYYAHLAR İÇİN TÜRKİYE TANITIMI VE BAZI PRATİK ÖNERİLER

iken, Avrupalılar için özensizlik anlamına gelir. Türklerde kafayı tıraş etmek bir gelenekken, Batı'da birini cezalandırmak için kullanılan bir yöntemdir. Batılılar kralın önünde eldivenlerini çıkarırlar, Türkler ise ellerini örterler. Batılı biri, kapalı bir mekâna başını açarak girer, Türkler ise ayakkabılarını çıkarırlar. Türk erkeklerinin kolları ve boyunları açıktır. Batı'da kadınların kolları ve boyunları açıktır. Batı'da kadınlar canlı ve renkli kıyafetler giyerken, erkekler koyu renkte kıyafetler giyerler. Türkler arasında tam tersi bir durum söz konusudur. Batı'da erkek kadına kur yaparken, Türklerde kadın erkeğe kur yapar. Batı'da kadın utangaç ve mahcup tavırlar sergilerken, Türkler arasında ise erkekler utangaç ve çekingen davranır. Avrupa'da kadınlar daima pantolon giyerler, erkekler de bazen iç etek giyerler. Batı'da evlerin tavanları beyaz, ama duvarlar renklidir. Türklerin evlerinde ise tam tersine duvarlar beyaza boyalı iken, tavanlar renklidir.

Görüldüğü üzere, İngiliz diplomat ve siyasetçi olan Urquhart'ın, Türklerle Batılılar arasındaki keskin farklılıklara değindiği ve bu bağlamda Türk kültürünü okuyucuya ayrıntılı olarak tanıtmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Sözgelimi, Urquhart'a göre, bir İngiliz, ilk bakışta eğlence anlayışı olmadığı için, Türkleri mutsuz bir millet olarak değerlendirecektir, bir Türk de onu evdeki eğlenceden mahrum biri olarak niteleyecektir. Yine bir İngiliz için Türklerin sanat zevki yoktur; çünkü resim sanatını bilmezler. Türkler ise bir İngiliz'i doğaya karşı ilgisiz tutumu nedeniyle duygusuz olarak niteleyecektir. Ayrıca Türkler, İngilizlerin daha aşağı rütbede olan insanlara karşı sergiledikleri kibirli davranış karşısında tepki gösterirken, İngilizler de kölelerin para karşılığında alınıp satılmasına şiddetle karşı çıkarlar. İnanışları din nedeniyle hem Türkler hem de İngilizler birbirlerini karşılıklı olarak fanatik olmakla, ahlaki yozlaşma ve temiz olmamakla suçlayacaklardır. Biri diğerini iyi ve düzgün bir toplum oluşturmak için yetersiz görecektir. Batılılar, Türkleri kendini beğenmiş ve asık suratlı, Türkler de onları kaba ve ciddiyetsiz olarak tanımlayacaktır. Ancak tüm bu derin ve keskin farklılıklara bağlı olarak, Türkler ve Batılılar arasında kurulacak bir ilişkinin ne kadar ilginç, dostane ve uyumlu olacağı da açıktır.⁵⁹

Urquhart devam eden satırlarda, evlerdeki odanın Doğu'ya özgü mimarinin en önemli unsuru olduğuna değinir. Hiç kimse evin dış kısmı ile ilgilenmez, bu nedenle, evin dış kısmının sahip olması gereken oran, ölçü, estetik açıdan yaratacağı etki gibi şeyler dikkate alınmaz. Zira Doğu mimarisi sadece evlerin iç kısmına odaklanır ve bu konuda geleneksel kurallardan asla taviz verilmez. Bu nedenle, evlerdeki odalar için hem çok para harcanır hem de ferah olsunlar diye geniş, aydınlık ve geçişe izin verecek şekilde olmasına özen gösterilir. Geleneksel olarak Türk evlerindeki odalar kare biçimindedir ve buna eklenen üçgen ile dikdörtgen şeklini alır, ancak odaların içinden bir geçiş olmamalıdır; çünkü odanın üç tarafından devamlılığı bozacak herhangi bir şey bulunmamalıdır ve kapılar yahut kapı sadece aşağı tarafta açılmalıdır. Odaların pencereleri ise diğer tarafta, yani üst kısımda yer almalıdır. Yukarı kısımda bulunan pencerelerin sayısı birbirlerine bitişik olacak şekilde dört tanedir. Kenarlarda da pencereler olabilir, fakat bu durumda, her bir tarafta bir tane olmak üzere, çift olarak üst kısımda bulunan camların yanında yer almalıdır. Mükemmel bir odada 12 adet cam pencere olmalıdır. Buna ek olarak, kare şeklindeki kısmın altında, dikdörtgen şeklinde bir alan bulunur, burası büyük odalarda bazen bir trabzanla yahut sütunla ayrılır. Bu bölüm genellikle çalışanlara tahsis edilir. Odanın alt kısmında ise yatakların içine koyulduğu dolaplar, bir güvercin yuvasına benzeyen açık yerler, içlerinde su ve şerbetin olduğu sürahiler ile çiçekler için vazolar gibi eşyalar bulunur. Bu kanatlı pencereler kapı işlevi görür. Kapıların üstünde perdeler asılır ve herhangi biri içeri girdiğinde evin hizmetlisi bu perdeyi kaldırır. İşte bu mimari üslup evlere özensiz ancak tabloya benzer bir hava verir. Evlerin odaları çıkıntılıdır ve her odanın yeterli ışık alacak bir şekilde tasarlanmıştır. Ayrıca büyük bir alan da tüm odaların açıldığı ve tam ortada bulunan bir salon için ayrılır ve evin bu kısmına, Doğulu yapılara ihtişam katan "Divanhane" adı verilir.⁶⁰

Urquhart'ın yukarıda sözünü ettiği divanhane Türk-İslâm sivil mimarisinde, divanhane niteliğindeki kapalı (iç) sofaların görüldüğü mesken tipinin yanında, "açık sofalı" veya "dış sofalı" denilen diğer bir mesken türü de bulunmaktadır. Bu tür yapılarda avluya açılan, bulunduğu yöreye göre ya ahşap direkli sundurmalarla ya da kâgir taşıyıcılı (sütun/pâye) revaklarla örtülen sofalar yer alır. Diğer mesken tipinde olduğu gibi, bunlarda da söz konusu sofalar, mekânlar arasında bağlantıyı sağlamanın yanı sıra, sedirli eyvanlarla veya avluya doğru çıkma

⁵⁹ *A Handbook for Travelers in Turkey*, s. 27-28.

⁶⁰ *A Handbook for Travelers in Turkey*, s. 28-29. Arapçada "büyük toplantı yeri" anlamına gelen divanhane, Türk-İslâm sivil mimari terminolojisinde farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Örneğin, kelime, "davaların görülmesi anlamında kullanıldığı gibi, devlet yönetim merkezi niteliğindeki saraylarda, devlet işlerinin görüldüğü, divanın toplandığı ve elçi kabulü gibi bazı önemli törenler için ayrılmış mekânlar tanımlamak için de kullanılır. Sarayda Divan-ı Hümayun, sultanın sadrazamdan başlayarak büyük devlet görevlileriyle bir araya geldiği yer anlamındadır. Temsili niteliği olan ve kabul ve resmi toplantılar için kullanılan divanhanelerin yanı sıra, hanedan mensupları ve devlet adamlarına ait saraylar, kasırlar, konak, köşk ve yalı türünden yapılarda da, ev sahiplerinin erkek konukları kabul ettikleri misafir odası olarak kullanılan büyük mekânlara da (salon) divanhane (selamlık/kabul salonu/kasrı-ı hümayun) denilmektedir. Vezir ve devlet büyükleri evlerini aynı zamanda resmi daire olarak da kullandıkları için, bu insanların evlerindeki misafir odalarının da bu isimle adlandırılması doğaldır. Urquhart'ın da belirttiği gibi, konutlardaki divanhane yahut selamlık bölümleri, misafir odası olarak konutların en görkemli, en büyük ve en süslü odalarıdır. Bu konuda bkz. Doğan Kuban, *Osmanlı Mimarisi*, YEM Yayınları, İstanbul 2007, s. 488; M. Baha Tanman, "Divanhaneler", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 3, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul 1994, s. 69; M. Baha Tanman, "Yalı Köşkü", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.7, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul 1994, s. 415-416.

yapan köşk-sekilerle donatılarak misafirlerin kabul edildiği divanhane olarak isimlendirilir. Edirne sarayındaki Kum Kasrı örneğinde görüldüğü gibi, kapalı ve açık divanhaneler, kışlık ve yazlık olarak kullanılmak üzere aynı yapının bünyesinde yer almaktadır. İster iç sofalı ister dış sofalı olsun geleneksel Osmanlı meskenini belirleyen bu tasarım, İstanbul'un dışındaki bölgelerde yayılmamış, ancak Anadolu'nun güneydoğu bölgesi dışında kalan yerler ile Rumeli'de ve Ege adalarında birtakım yerel farklara rağmen, ana hatlarıyla uygulanmıştır. Buna ek olarak, Güneydoğu Anadolu, Irak, Suriye, Filistin, Hicaz, Yemen, Mısır, Trablusgarp ve Tunus gibi hem İstanbul'a uzak hem de etnik ve kültürel özelliklerin farklı olduğu bölgelerde ise Zengi, Eyyubi, Memlük dönemlerine ait sivil mimari üslup ve geleneğinin sürdürüldüğü, fakat divanhane tasarımında daha farklı uygulamaların kullanıldığı görülmektedir. Ancak malzemede, yapı tekniğinde, oranlarda, cephe düzeninde ve süslemelerde göze çarpan farklılıklara rağmen, bu yörelerdeki Osmanlı dönemine ait geniş kapsamlı meskenlerin divanhanelerinde, Ortadoğu'da ve Kuzeybatı Afrika'da daha önce kökleşmiş olan merkezî sofalı ve eyvanlı şemanın yaşatılması sonucu ortaya çıkmış bazı paralelliklerin bulunduğu da dikkat çekmektedir. Buna Kahire'deki kasır ve konaklar ile Tunus'ta Osmanlı devrinde inşa edilen saray ve konaklar örnek olarak verilebilir. Söz gelimi, bu yapılarda divanhaneler revaklı bir avlunun çevresine yerleştirilmekte ve kare veya dikdörtgen bir sofa ile bunu kuşatan üç eyvandan oluşmaktadır.⁶¹

Seyahat rehberi Urquhart'ın gözlem ve incelemeleri üzerinden misafirlerin Osmanlı toplumunda nasıl ağırlandığına dair de bilgiler verir. Yabancı misafir atıyla avluya girer ve varış noktasının hemen yanındaki bir taşın üstünde atından iner. Ardından evde çalışan hizmetlilerinden biri, onun adını söyler ve selamlıkta bulunan ev sahibine konuğun geldiğini haber verir. Ev sahibi gelen konuğun rütbesine bağlı olarak onu merdivenlerin başında, merdivenlerin yukarısında yahut odanın ortasında karşılar. İlk önce gelen konuğun selam vermesi gerekir. "Selamün Aleyküm" derken aşağıya doğru eğilir ve ev sahibinin elbisesine sağ eli ile dokunur ve ardından elini dudağına ve başına götürür. Bunun üzerine ev sahibi konuğun selamına "Aleyküm selam" diyerek aynı şekilde cevap verir. Akabinde ev sahibi konuğun önünden giderek onu odaya alır ve konuğun oturacağı köşeye geçmesini sağlar. Bütün bu ritüeller hiçbir aksaklık olmadan problemsiz bir şekilde yerine getirilir. Misafir oturacağı yere geçince, selamlama sırası ev sahibine gelir. Eğer konuk uzaklardan geliyorsa, "Hoş geldin, sefa geldin", eğer yakın bir yerden geliyorsa, "Sabahınız hayrola", "Akşam şerifleriniz hayrola" şeklinde günün saatine uygun bir şekilde selam verilir. Konuk da her bir selama ayrı ayrı karşılık verir. Ev sahibinin konuğunu selam vermemesi bir aşağılama olarak görülür. Ardından ev sahibi nargile ve kahvelerin getirilmesini emreder. Ancak eğer konuk rütbe bakımından ev sahibinden daha üstte ise kendisi emri verir veya ev sahibi bunun için konuktan izin ister. Daha sonra konuk sayısı kadar hizmetli ellerinde nargilelerle tekrar gelirler ve her biri farklı konuklara doğru giderler. Nargilenin çubuğu 5 ila 7 fit uzunluğundadır ve sağ elle ve orta parmak üzerinde dengeli bir şekilde taşınır. Hizmetli gözü ile misafirin ağzı ile nargilenin konulacağı mesafe aralığını hemen ölçer.⁶²

Urquhart, nargilenin konuklara nasıl ikram edildiğine dair bilgiler verdikten sonra, kahve ikramının nasıl yapıldığından da söz eder. Ona göre, eğer yüksek rütbeli konuk, ev sahibine "Kahve ısmarla" derse, bu durumda biraz yüksek bir zemin üzerinde odanın aşağı kısmında olan kahveci, üzeri sırma işlemeli kumaşla örtülü küçük fincanların olduğu tepsi ile hemen belirir. Diğer hizmetliler hemen onun etrafında toplanırlar ve kahve tepsisinin üzerindeki örtü kaldırılır ve kahvecinin başına ve omuzlarına atılır. Her bir hizmetli kendi fincanını hazır ettiğinde, ölçülü adımlarla misafirlerin olduğu yere doğru giderler. Kahve ikram edilen küçük fincanlar, onlarla aynı büyüklükte olan gümüş zarflar içine yerleştirilir. Bu zarflar, gümüş veya altından olup değerli taşlarla süslüdür. Hizmetli fincanı işaret parmağı ile başparmağı arasında tutar. Misafire yaklaştığında birkaç saniyelik durur ve kolunu aşağı doğru uzatır ve fincanı misafirin ağzına yakın bir noktada tutar. Böylece kahvenin hizmetlinin dokunmasına bağlı olarak dökülme riski olmaz. Kahveler misafirlere sunulduktan sonra, hizmetliler buldukları yere geri dönerler ve elleri bağlı bir şekilde ayakta dururlar. Konuk ayrılmak için istediğinde, ev sahibi konuğun rütbesine bağlı olarak ona "Devlet ü ikbal ile", "saadet ile", "sağlık ile" gibi ifadeler ile karşılık verir. Ardından oturduğu yerden kalkar ve misafirin önünden onu uğurlayacağı uygun bir noktaya gider ve orada bekler. Ayrılan konuk ev sahibine "Allahısmarladık" der, ev sahibi de ona "Allah'a emanet ol" şeklinde cevap verir. Ancak tüm bu ritüeller daha önce yapılanlar gibi, her iki taraf için uzun süre ayakta beklemeyi gerektirecek ve rahatsızlık yaratacak tarzda olmaz.⁶³

Seyahat rehberi, İstanbul'u ziyaret etmeyi planlayan seyyahlar için de önemli bazı bilgiler aktarır. Örneğin, son zamanlara kadar ne kentteki sokakların bir adı ne de evlerin bir numarası vardı. Şehirde bulunan mahalleler ya cami adları ile yahut buraya özgü bir şeyin adı ile isimlendirilmekteydi. Bu nedenle, İstanbul'a gelen bir yabancı şehirde yolu bir şekilde kendisi bulmak zorundaydı. Fakat 1844 yılında, İstanbul hükümeti Pera ve Galata'da bir polis teşkilatının kurulması için emir verdi. Ayrıca güvenlik teşkilatı, bu iki bölgenin sokaklarındaki asayişten de sorumlu olacaklardı. Ardından kentteki evler numaralandırıldı ve caddelere isimler

⁶¹ M. Baha Tanman, "Divanhane", *DİA*, C. 9, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 444.

⁶² *A Handbook for Travelers in Turkey*, s. 30-31.

⁶³ *A Handbook for Travelers in Turkey*, s. 31-32.

A HANDBOOK FOR TRAVELERS IN TURKEY'DE BATILI SEYHAHLAR İÇİN TÜRKİYE TANITIMI VE BAZI PRATİK ÖNERİLER

verildi. Tüm bunlara ek olarak, yeni kanun çerçevesinde, hava karardığında herhangi birinin fener olmadan sokağa çıkması da yasaklandı. Seyahat rehberi, Türkler fazla önemsemelerse de İstanbul'da herhangi postane olmadığını, fakat Pera'da yaşayan yabancılar tarafından kurulan pek çok Avrupa postanesi olduğunu söyler. Bunların başında Fransız ve Avusturya postaneleri gelmektedir. Avusturya postası haftada bir kez Viyana'dan gelir ve yine haftada bir kez dışarı posta götürür. Buna ek olarak, Malta ve İzmir üzerinden Marsilya'dan gelen Fransız postası ayda üç kez gelir ve gider. Fakat Avusturya postası sunduğu hizmetler bakımında daha güvenilirdir.

Seyahat rehberi, İstanbul'daki asayiş ve güvenlik ile ilgili ayrıntılı bilgiler vermese de Osmanlı Devleti'nde, asayiş ve güvenlik, 1826 yılına kadar yeniçeriler ve sipahiler tarafından sağlanmıştır.⁶⁴ Fakat 1826 yılında Yeniçeri Ocağının kaldırılmasından sonra, başkent in asayişini sağlama görevi, Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye ve Seraskerliğe geçmiştir. Bu dönemde İstanbul kentinin asayiş ve düzeni, Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye tarafından sağlanmış ve asayişten sorumlu olan askerler, doğrudan Bâb-ı Seraskerî'ye bağlı olmuştur. Ayrıca Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından iki ay sonra, daha önce İstanbul'da bulunan İhtisap Ağalığı teşkilatının genişletilmesi ve görevlerinin artırılması ile birlikte bir İhtisap Nezareti kurulmuştur.⁶⁵ Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra başkent ile eyaletlerde asayiş ve güvenliğin sağlanması için görevlilerin yetkileri artırılmıştı. Fakat bu yetki artırımına rağmen zabıta işlerindeki karışıklık, birçok makam ve mercilere bağlı olması durumu devam etmişti. Teşkilat ve icraat sahasında bu kargaşayı ortadan kaldırmak amacıyla 10 Nisan 1845 tarihinde İstanbul'da polis teşkilatının kurulması için harekete geçildi.⁶⁶ Başkentte, halkın emniyeti ve beldenin zabıta işleri, Tophane-i Âmire Müşiriyetinin emrine verildi. Fakat polis teşkilatının kurulmasına yönelik ilk adım, "Paris Emniyet Müdürünün Görevlerini Düzenleyen Kararname" esas alınarak hazırlanan, 20 Mart 1845 tarihli ve 17 maddeden oluşan ilk Polis Nizamnamesidir. Seyahat rehberinin de sözünü ettiği bu nizamname, yabancı devlet elçilerine ve temsilcilerine de gönderilmiştir.

Seyahat rehberinin İstanbul'da posta hizmetine dair verdiği bilgilere paralel olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun postacılık yoluyla diğer devletlerle olan bağlantısı, 16. yüzyılın sonlarında başlamış ve 20. yüzyılın ilk yarısına kadar devam etmiş olan yabancı postalar ve postaneler kanalıyla olmuştur. Yabancı postalar, Osmanlı İmparatorluğu'nda 300 yıldan daha fazla bir süre, hem ülke içindeki hem de ülke dışındaki haberleşmede önemli bir rol oynamıştır.⁶⁷ Seyahat rehberinde de sözü edildiği gibi, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde en geniş yabancı posta teşkilatına sahip olan ülke Avusturya idi.⁶⁸ Avusturya postaları yabancı postalar arasında gerek hız, gerekse ücret bakımından daha öndeydi; çünkü Avusturya postaları, hem hareket saatinden 15 dakika öncesine kadar mektup kabul ediyordu, hem de ücretleri diğer ülkelerin postalarına nazaran daha düşüktü.⁶⁹ Yine her ne kadar seyahat rehberi İstanbul'da yabancı postaneler dışında herhangi bir posta hizmetinin olmadığı yönünde bilgi verse de, aslında II. Mahmud, merkezîyetçi bir yönetim oluşturmak düşüncesi ile ilk düzenli posta teşkilatının kurulması yönünde bazı adımlar atmıştı ve 1833'te Sadrazam Reşid Mehmed Paşa'ya bu konudaki görüş ve isteklerini bildirmişti. Posta işleriyle mektup ve yazıların dağıtımında ciddi bir karışıklığın yaşandığı fikrinde olan padişah, posta ve haberleşme faaliyetlerinin düzenlenmesini, mektup kayıplarının önlenmesini, bütün Osmanlı tebaasıyla yabancılara mektup ve posta hizmeti verilmesini ve bu hizmetlerin devlet in gelir sağlamasını istemiştir. Bu amaçla, öncelikle İstanbul'da posta işinden anlayan bir kişinin görevlendirilmesi ve daha sonra da taşradaki ana merkezlerin teşkilatlandırılıp başkentle vilayetler arasındaki haberleşme ve iletişimin sağlam bir temele oturtulması kararlaştırılmıştır. Bu karar doğrultusunda yapılmaya başlanan 18 saatlik Üsküdar-İzmit posta yolu, padişahın da katıldığı bir törenle Ekim 1834'te açılmıştır. Bu güzergâhtaki posta istasyonları arasında başlayan modern posta taşımacılığı, arabalarla

⁶⁴ Halim Alyot, *Türkiye'de Zabıta (Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durum)*, Kanaat Basımevi, Ankara 1947, s. 69.

⁶⁵ Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediyeye*, C.1, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1995, s. 325-347. Buna ek olarak, Osmanlı Devleti'nde eyaletlerde asayiş işleri sipahilere bırakılmıştı. Fakat II. Mahmut döneminde bu teşkilat tasfiye edildi ve geriye kalan 20-30 bin kişiden oluşan sipahiler kullanılarak yeni bir inzibat gücünün oluşturulması amaçlandı ve bu sipahilerden oluşan alaylar oluşturuldu. Böylece bu sipahiler, 1840 yılında Zaptiye Müşiriyeti kurulmadan önce, ilk zaptiye erleri kadrosunun çekirdeğini teşkil etti. Yine 1834 yılında, eyaletlerde Asâkir-i Redife adıyla bir çeşit yedek ordu oluşturuldu. 6 Eylül 1843 tarihinde kabul edilen kanun ile redifler, Asâkir-i Mansure'ye bağlandılar. Burada beş sene görev aldıktan sonra redif teşkilatına ayrılan Asâkir-i Mansure, devletin yedek ordu kuvvetini ve taşranın inzibat kuvvetini oluşturdu. Gerek eyaletler gerekse İstanbul'da ve başkent in diğer yerlerinde, asayiş i sağlayan kuvvetler aynı olmadığı gibi, tek komutaya da tabi değildi. Bu durum, Zaptiye Müşiriyetinin kurulduğu 1846 yılına kadar devam etti. Bu konuda bkz. Alyot, *age*, s. 69-73.

⁶⁶ Mesut Gülmez, "Polis Örgütünün İlk Kuruluş Belgesi ve Kaynağı", *Amme İdaresi Dergisi*, C.16, S.4, Aralık 1983, s.5; Ali Sönmez, "Polis Meclisinin Kuruluşu ve Kaldırılışı (1845-1850)", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.24, S.37, 2005, s. 263-264.

⁶⁷ Onur Özdemir, *Türkiye'de Modern Posta Teşkilatının Kurulması ve Gelişimi*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir 1998, s. 52.

⁶⁸ Avusturya postalarının gerek Osmanlı Devleti'nde gerekse Avrupa'da üstün bir posta teşkilatı oluşturmasında, 1836 yılında kurulan Lloyd Kumpanyasının etkili olduğu söylenebilir. Bkz. Ersin Yurtsever, "Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Postalar", *Türkiye'de Pul ve Pulculuk*, No. 3/1-2, Nisan 1984, s. 37.

⁶⁹ M. Seyfettin Raşit, "Türkiye'de Ecnebi Postaları, Nasıl Teessüs Etti", *Pul Meşheri*, S. 6-7, Haziran-Temmuz 1931, s. 8; Yağmur Say, "Haberleşmenin Gelişimi ve Türk Postası", *PTT Dergisi*, no. 87, Şubat 1990, s. 38; Gülezer Aykara, "Ülkemizde Yabancı Devlet Postaları ve Posta Uzmanları II", *PTT Dergisi*, no. 27, Ocak 1985, s. 22.

yapılmaktaydı.⁷⁰ II. Mahmud'un kurulması için büyük çaba harcadığı modern posta teşkilatı, ancak oğlu Sultan Abdülmecid'in saltanatının ilk yıllarında faaliyete geçebilmiştir. Bu dönemde, bir posta komisyonu kurulmuş ve bu alanda Avrupa'daki uygulamaları bilen Mustafa Sami Efendi kuruluş çalışmalarını yürütmek üzere 4 Temmuz 1840'ta Posta Müdürlüğüne getirilmiştir. Daha sonra, 9 Eylül 1840'ta Ahmed Şükrü Bey, ilk posta nazırı olarak atanmış ve 23 Ekim 1840'ta da mali açıdan Maliye Nezaretine, idari açıdan ise Ticaret Nezaretine bağlı olan Postahane-i Âmire Nezareti kurulmuştur. Nezaret, 1868'de alınan tasarruf tedbirleri çerçevesinde Telgraf Müdürlüğü ile birlikte Nafia Nezaretine; 21 Eylül 1871'de ise, Posta ve Telgraf Nezareti adıyla Dâhiliye Nezaretine bağlanmıştır.⁷¹

Görüldüğü üzere, seyahat rehberi seyyah ve araştırmacılar için, Türkiye'ye yapılacak bir seyahatin öncesinde, hangi hazırlıkların yapılması, hangi ihtiyaç maddelerinin götürülmesi gerektiği ve bunların nasıl temin edileceği, güzergâhlar, seyahat için gerekli resmî belgeler ve bunların işlevleri, Türklerin bazı karakteristik özellikleri, gelenekleri, göreneklere, İstanbul'da asayiş ve güvenlik, posta sistemi gibi pek çok konuda önemli bilgiler vermektedir.

SONUÇ

19. yüzyılın ilk yarısında dünyada meydana gelen bazı önemli siyasi, askeri, sosyal, ekonomik ve teknolojik gelişmelere koşut olarak, Doğu'ya, özelden ise Türkiye topraklarına olan ilgi ve merakı daha da artmış ve böylece farklı meslek gruplarına mensup pek çok seyyah ve araştırmacı değişik amaçlarla bölgeyi ziyaret etmiştir. Ayrıca anılan dönemde buharlı gemilerin düzenli seferlere başlamasına bağlı olarak yolculuk koşullarının iyileşmesinin Osmanlı topraklarını ziyaret eden seyyah ve araştırmacıların sayısında görülen artışta önemli rol oynayan faktörlerden biri olduğunu da söylemek gerekir. Türkiye'ye yönelik ilginin hızla arttığı bu dönemde Murray, Black's Guides, Baedeker's gibi bazı Batılı yayınevleri seyahat edecek olan kişilere kılavuzluk edecek bazı pratik bilgiler, ipuçları, tavsiyeler ve uyarılar içeren seyahat rehberleri yayımlamaya başlamışlardır.

İngiliz yayı dünyasında prestijli bir yere sahip olan Murray yayınevi tarafından güncellenerek 1854 yılında tekrar yayımlanan seyahat rehberinde, Türkiye'ye seyahat edecek olanlar için oldukça ayrıntılı bilgiler yer almaktadır. Seyahat rehberinde aktarılan bazı bilgiler, büyük ölçüde bölgeyi ziyaret eden İngiliz asıllı arkeolog Charles Fellows ile yine Türklere ve Türk kültürüne yakın ilgi ve sempati besleyen David Urquhart'ın gözlem ve incelemelerine dayanmaktadır. Ancak Murray yayınevinin neden bu iki İngiliz seyyah üzerinden bilgi vermeye çalıştığı düşündürücüdür. Büyük bir olasılıkla, bunun nedenlerinden biri, her iki seyyahın da İngiltere'de tanınan ve bilinen kişiler olmalarından yahut diğer seyyah ve araştırmacılarla farklı olarak Türkiye'de daha uzun süre kalmaları ve Türklerle daha yakın ilişki kurmaları neticesinde daha ayrıntılı bilgiler vermelerinden kaynaklanmış olabilir. Zira arkeolog olan Fellows Kraliyet Coğrafya Topluluğu adına Anadolu'ya geziler düzenlemiş ve antik Likya şehir kalıntılarını ortaya çıkarmış ünü bir bilim insanıdır. Yine aristokratik bir aileden gelen İngiltere Kralı IV. William üzerinde önemli bir nüfuza sahip olan Urquhart İstanbul'daki İngiliz Büyükelçiliğinde görev yapmış ve Osmanlı Devleti'nin üst düzey görevlileri ile yakın ilişki kurmayı başarmış biridir. Seyahat rehberinin bu iki seyyah üzerinden aktardığı bilgiler hem oldukça ayrıntılı hem de Türkiye ve Türklere yönelik daha nesnel bir bakış açısı ortaya koymaktadır. Söz gelimi, Fellows'un özellikle Türkiye'de konaklama koşulları hakkında kendi gözlem ve deneyimlerinden yola çıkarak aktardığı bazı pratik bilgiler ve ipuçları önemlidir. Zira seyyah, Anadolu'da konaklama amaçlı kullanılan han gibi yerlerdeki odalarda yahut açık havada çadırda konaklayacaklar için böcek ve haşerenin büyük bir sorun olduğunu söyler ve bunun basit mekanizma yardımı çözülebileceğine dair hem pratik bilgiler aktarır hem de bu mekanizmanın nasıl yapılacağını bir şema ile gösterir. Ayrıca Urquhart'ın Türklerin bazı karakteristik özellikleri ve geleneksel Türk İslam mimari üslubu ile inşa edilen yapılar, konuk ağırlama ritüelleri gibi konularda verdiği bilgilerin oldukça ayrıntılı olduğu dikkat çekmektedir.

19. yüzyılın ilk yarısında gelişme gösteren seyyahlar için hazırlanmış seyahat rehberlerinin, günümüz turizm rehberlerinin öncüsü olduğunu, onlardaki deneyimlerin geliştirilerek daha modern ve daha ticari hale getirildiğini söylemek olasıdır.

⁷⁰ Davut Hut, "İstanbul Haberleşme Tarihi", *Antik Çağ dan XXI Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, C. 6, İSAM-İBB Kültür A.Ş., İstanbul 2015, s. 541-542.

⁷¹ Hut, *agm*, s. 542.

A HANDBOOK FOR TRAVELERS IN TURKEY'DE BATILI SEYYAHLAR İÇİN TÜRKİYE TANITIMI VE BAZI PRATİK ÖNERİLER

KAYNAKÇA

ACUN, Fatma, "Seyyah Söylemi ve Trabzon'a Gelen Yabancı Seyyahlar", *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil Edebiyat Sempozyumu Bildirileri*, C. I, Trabzon 3-5 Mayıs 2001, Trabzon Valiliği Yayınları 2002, ss. 146-147.

ALYOT, Halim, *Türkiye'de Zabıta (Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durum)*, Kanaat Basımevi, Ankara 1947.

ASLAN, Aytuğ, "19. Yüzyıl Türkiye Gezi Rehberleri: John Murray Yayınları", *III. Disiplinlerarası Turizm Araştırmaları Kongresi* (04-05 Nisan 2014), ss. 151-163.

AYKARA, Gülser, "Ülkemizde Yabancı Devlet Postaları ve Posta Uzmanları II", *PTT Dergisi*, no. 27, 1985.

BELGE, Hadi, HANİLÇE, Murat "19. Yüzyıl İngiliz Seyyahlarının Notlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda Tatarlarca Yürütülen Rehberlik Hizmetler", *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13/, 2022, ss. 1198-1212.

BOZKUŞ, Yıldız Deveci, "Yabancı Seyyahların Kaleminden XIX. Yüzyılda Siverek", *Journal of Strategic & Social Research*, C. 7, S. 3, 2023, ss. 564-582.

BOZKUŞ, Yıldız Deveci, "İngiliz Seyyah Buckingham'ın inTravels in Mesopotamia Adlı Eserinde XIX. Yüzyıl Başlarında Birecik ve Urfa", *DTCF Dergisi*, 63,1, 2023, ss. 46-79.

CANATAR, Mehmet, "Kavas". *İ.A.*, C. 25, TDV Yayınları, Ankara 2002, ss. 66-68.

ÇELİK, Hüseyin, "David Urquhart", *DİA*, C. 42, İstanbul 2012, ss. 180-181.

ÇİÇEK, Nazan, "Hayal Edilmiş Bir Coğrafyada Bir Hayalperest: David Urquhart (1805-1877)", *Toplum ve Bilim*, 130, 2014, ss. 110-136.

DEMİRYÜREK, Mehmet, "İngiltere Tercümanları ve 1758 Tercüman Reformu", *Belleten*, 80 (211), 2016, ss. 439-482.

EMİROĞLU, Kudret, "Trabzon Seyahatnameleri Bibliyografyası", *Trabzon Kültür- Sanat Yıllığı*, İstanbul 1989.

ERGİN, Osman Nuri, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, C.1, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1995, ss. 325-347.

FAROQHİ, Suraiya, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, çev. Neyyir Kalaycıoğlu, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul 1993.

FELLOWS, Charles, *Journal Written During an Excursion in Asia Minor*, Murray, London 1838. Urquhart, David, *The Spirit of the East*, H. Colburn, London 1838.

FINDLEY, Carter Vaughn, "An Ottoman Occidental in Europe: Ahmed Midhat Meets Madme Gülnar", *American Historical Review*, C. 103, S. 1, 1998, ss.15-49.

GEDİKLİ GÖLGESİZ, Hülya, TEKİN, Saadet, "Osmanlı'dan Günümüze İzmir Kahvehane İzmir Kahvehane Kültüründen Kesitler", *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, C.10, S. 2, 2019, ss. 55-82.

GÜLMEZ, Mesut, "Polis Örgütünün İlk Kuruluş Belgesi ve Kaynağı", *Amme İdaresi Dergisi*, C.16, S.4, Aralık 1983, ss. 1-15.

HALAÇOĞLU, Yusuf, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*, PTT Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2002.

HUT, Davut, "İstanbul Haberleşme Tarihi", C. 6, Antik Çağ dan XXI Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, İSAM-İBB Kültür A.Ş., İstanbul 2015, ss. 536-559.

İNAL, Onur, "19. Yüzyıl Seyahat Rehberlerinde İstanbul", *Osmanlı İstanbul'u*, Eds. Feridun, Emecen- Ali Akyıldız vd., İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2014, ss. 277-286.

KUBAN, Doğan, *Osmanlı Mimarisi*, YEM Yayınları, İstanbul 2007.

KUŞ, Ayşegül, *19. Yüzyılın İkinci Yarısında Batılı Seyyah ve Araştırmacılara Doğu Karadeniz Bölgesi*, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2016.

Kuş, Ayşegül, "The Opinions and Assesments of the English Diplomat David Urquhart Regarding the Opening of The Suez Canal", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XXIII/46, ss. 239-267.

KUZUCU, Kemalettin, “Türk Kültür ve Düşünce Tarihinde Sarafım Kırathanesi”, *Türk Yurdu*, C.31, S.289, 2011, ss. 281-289.

KUZUCU, Kemalettin, KOZ, M. Sabri, *Türk Kahvesi*, YKY, İstanbul 2015.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat, “Mürur Tezkiresi”, *DİA*, C. 32, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, ss.60-61.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı, İstanbul 1998.

MENEKŞE, Metin, “Osmanlı Medeniyetinde Kahve Tüketimi ve Kahvehanelere Dair Batılı Seyyahların Gözlemleri”, *2nd International Conference on Coffee and Cocoa*, April 7-8, 2022, Bogoto, Colombia, ss. 31-45.

OKAY Yeliz, “Etnoloji ve Etnograyanın Kaynağı Olarak Seyahatnameler”, *Türk Yurdu*, Yabancı Seyahatnamelerde Türkiye, C.33, 2013, ss. 53-58.

ÖNAL, Muhsin, “19. Yüzyılda İngiltere’den Osmanlı Devleti’ne Seyahat Edenin Altın Kuralları”, *History Studies*, C. 15, S. 1, 2023, ss. 57-82.

ÖZDEMİR, Onur, *Türkiye’de Modern Posta Teşkilatının Kurulması ve Gelişimi*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir 1998.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, MEB Yayınları, İstanbul 1993.

PINAR, İlhan, “Seyyahlar ve Seyahatnamelerde İzmir”, *21. Yüzyıl Eşiğinde İzmir*, Uluslararası Sempozyum, İzmir Yayıncılık, İzmir 2002, ss. 114-120.

PINAR, İlhan, “Seyyahların Kenti İzmir: Batı Avrupalı Seyyahların Anlatımıyla XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Kolonyal Bir Liman Kentinin Doğuşu”, *Türk Yurdu*, S. 310, 2013, ss. 119-131.

PINAR, İlhan, *Hacılar, Seyyahlar, Misyonerler ve İzmir, Yabancıların Gözüyle Osmanlı Döneminde İzmir: 1608-1918*, İzmir 2001.

RAŞİT, M. Seyfettin, “Türkiye’de Ecnebi Postaları, Nasıl Teessüs Etti”, *Pul Meşheri*, S. 6-7, Haziran-Temmuz 1931.

SAİD, Edward, *Orientalism*, Pantheon Books, New York 1978. 1978,

SAİD, Edward, *Oryantalizm Sömürgeciliğin Keşif Kolu*, çev. Selahaddin Ayaz, 2. Baskı, Pınar Yayınları, İstanbul 1989.

SAY, Yağmur, “Haberleşmenin Gelişimi ve Türk Postası”, *PTT Dergisi*, no. 87, Şubat 1990, ss. 1-17.

SEZER, Hamiyet, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Seyahat İzinleri (18-19.Yüzyıl)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.22, S.33, 2003, ss. 105-124.

SCHICK, Irvin, C., *The Erotic Margin: Sexuality and Spatiality in Altersitic Discourse*, Verso, London 1999,

SMITH, Martin Ferguson, “An Associaton of Copy of Charles Fellows”, *Belleten*, bkz. Martin Ferguson Smith, “An Associaton of Copy of Charles Fellows”, *Belleten*, C. 41, S.162,1977, ss. 383-388.

SÖNMEZ, Ali, “Polis Meclisinin Kuruluşu ve Kaldırılışı (1845-1850)”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.24, S.37, 2005, ss. 259-275.

ŞİRİN, İbrahim, “Seyahatnamelerin Sosyal Bilimlerde Kullanım Değeri: Seyahatname Metodolojisi Geliştirmenin Zorunluluğu”, *Türk Yurdu*, Yabancı Seyahatnamelerde Türkiye, C.33, 2013, ss. 38-48.

TANMAN, M. Baha, “Divanhaneler”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.3, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul 1994, ss. 69-70.

TANMAN, M. Baha, “Yalı Köşkü”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.7, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul 1994, ss. 415-416.

TURNA, Nalan, “Son Dönem Osmanlı İstanbulu’nda İç Pasaport: Mürûr Tezkeresi”, *Osmanlı İstanbulu, Uluslararası Sempozyum II*, 29 Mayıs Üniversitesi, İstanbul 2014 ss. 389-403;.

TURNA, Nalan, *Seyahat, Göç ve Asayiş Belgeleri: Mürûr Tezkereleri*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2013.

A HANDBOOK FOR TRAVELERS IN TURKEY'DE BATILI SEYYAHLAR İÇİN TÜRKİYE TANITIMI VE BAZI PRATİK ÖNERİLER

TUTAL, Osman, "Kırk Yıllık Hatırın İletişim Mekânı Olarak Kahvehaneler", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.14, S.3, 2014, ss. 151-166.

ÜÇEL, AYBET, Gülgün, *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.

ÜRER, Harun, "Osmanlıda Kahve/Kahvehane Kültürü ve Salihli'den Bir Kahvehane Örneği "Himaye-i Etfal", *Sanat Tarihi Dergisi*, S. XIX/2, 2010, ss. 1-26.

YALÇINKAYA, M. Alaattin, "John Murray'ın Seyahat Rehberlerine Göre Trabzon'u İç Kısımlara Bağlayan Seyahat Güzergâhları", *Yabancı Seyahatnamelerde Türkiye*, Türk Yurdu Yayınları, Ankara 2016, ss. 150-173.

YAŞAR, Ahmet (haz.) *Osmanlı Kahvehaneleri: Mekân, Sosyalleşme, İktidar*, Kitabevi Yayınevi, İstanbul 2018.

YAZICI, Özgün Forlar, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Turizm (1850-1923)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara 2022.

YILMAZ, Özgür, "Mahalli Tarihin Kaynağı Olarak Seyahatnameler: Örnek Çalışmalar, Yöntem ve Yaklaşımlar", *Yabancı Seyahatnamelerde Türkiye*, Türk Yurdu Yayınları, Ankara 2016, ss. 22-41.

YILMAZ, Özgür, "Osmanlı Şehir Tarihleri Açısından Yabancı Seyahatnamelerin Kaynak Değeri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVIII/2, 2013, ss. 245-264.

YURTSEVER, Ersin, "Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Postalar", *Türkiye'de Pul ve Pulculuk*, no. 3/1-2, Nisan 1984.

 GTTAD	
Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.</i>
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.</i>